

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Тема:

Византија и Србија у првој половини 15. века

Ментор:

Радивој Радић

Студент:

Миљана Ђурић

ИС170212

Београд, септембар 2019.

Садржај:

Списак скраћеница коришћених извора и литературе	3
Увод	7
Први део (1402-1427)	12
<i>Битка код Ангоре.....</i>	<i>12</i>
<i>Додела деспотског достојанства</i>	<i>17</i>
<i>Византијско-српски односи (1402-1413).....</i>	<i>20</i>
<i>Византија и Србија у грађанском рату у Османском царству</i>	<i>20</i>
<i>Окретање деспота Стефана према Угарској</i>	<i>25</i>
<i>Византијско-српски односи (1413-1427).....</i>	<i>28</i>
Други део (1427-1439).....	36
<i>Деспотска титула Ђурђа Бранковића</i>	<i>36</i>
<i>Византинци у Србији у време деспота Ђурђа Бранковића</i>	<i>41</i>
<i>Византијско-српски односи (1429/30-1439)</i>	<i>46</i>
<i>Византија и Србија у преговорима око уније цркава</i>	<i>48</i>
<i>Византијско-српски односи и први пад Деспотовине, 1439. године.....</i>	<i>52</i>
<i>Византијско-српски односи од пада Деспотовине 1439. до пада Цариграда 1453. године.....</i>	<i>56</i>
Закључак.....	67

Списак скраћеница коришћених извора и литературе

Извори:

- *К. Философ*, Живот Стефана Лазаревића деспота српскога – *Константин Философ*, Живот Стефана Лазаревића деспота српскога, превод и напомене: Гордана Јовановић, Београд 2009.
- *Орбин*, Краљевство Словена – *Мавро Орбин*, Краљевство Словена, приредио и написао уводну студију Драгољуб П. Антић, Ганеша клуб, Београд 2016. године.
- *Сфранцис*, Хроника – *Георгије Сфранцис*, Хроника- Пад Византијског царства, Београд 2011.

Литература:

- *Веселиновић*, Држава српских деспота – *Андрија Веселиновић*, Држава српских деспота, Војска, Београд 1995.
- *Веселиновић*, Српске династије – *Андрија Веселиновић*, Српске династије, Платонеум, Нови Сад – Београд 2001.
- *Ђурић*, Сумрак – *Иван Ђурић*, Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога, Београд 2007.
- *Иналџик*, Османско Царство - *Халил Иналџик*, Османско Царство, Класично доба 1300-1600, Утопија, Београд 1974.
- ИСН II – *Историја српског народа II*, СКЗ, Београд 1982.
- *Калић*, Деспот Стефан и Византија – *Јованка Калић*, Деспот Стефан и Византија, Зборник радова Византолошког института XLIII, Београд 2006, стр. 31-40.
- *Калић*, Срби у позном средњем веку – *Јованка Калић*, Срби у позном средњем веку, Завод за уџбенике, Београд 2012.
- *Ласкарис*, Византијске принцезе – *Михаило Ласкарис*, Византијске принцезе у средњовековној Србији, Београд 2015.
- *Максимовић*, Пропаст Византије - *Љубомир Максимовић*, Пропаст Византије у огледалу српске историје (Untergang von Byzanz im Spiegel der serbischen

geschichte), Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић-Којић, Бања Лука 2015. (изд. 2016), 83-93.

- *Мијатовић*, Пад Цариграда – *Чедомиљ Мијатовић*, Пад Цариграда, ЕТХОС, Нови Сад: Будућност 2010.
- *Николић*, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава – *Маја Николић*, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава, Зборник Матице српске за историју 96(2/2017), Нови Сад 2017, стр. 9-23.
- *Николић*, Византијски писци о Србији – *Маја Николић*, Византијски писци о Србији (1402–1439), Византолошки институт САНУ, Београд 2010.
- *Николић*, Палеологина - *Маја Николић*, Јелена Драгаш Палеологина - последња царица Ромеја, Београд 2018.
- *Новаковић*, Срби и Турци – *Стојан Новаковић*, Срби и Турци (XIV и XV века), Просвета, Београд 1933.
- *Острогорски*, Историја Византије - *Георгије Острогорски*, Историја Византије, Београд 1998.
- *Пурковић*, Стефан Лазаревић – *Миодраг Ал. Пурковић*, Кнез и деспот Стефан Лазаревић, Свети архијерејски синод СПЦ, Београд 1978.
- *Рансиман*, Пад Цариграда – *Стивен Рансиман*, Пад Цариграда, Алгоритам, Београд 2009.
- *С. Ћирковић*, Срби у средњем веку – *Сима Ћирковић*, Срби у средњем веку, Београд 1995.
- *Спремић*, Ђурађ Бранковић – *Момчило Спремић*, Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба, СКЗ, Београд 1994.
- *Спремић*, Ђурађ Бранковић – *Момчило Спремић*, Ђурађ Бранковић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006.
- *Спремић*, Прекинут успон – *Момчило Спремић*, Прекинут успон. Српске земље у позном средњем веку, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005.
- *Стевановић*, Деспот Стефан – *Миладин Стевановић*, Деспот Стефан Лазаревић, Књига-комерц, Београд 2003.

- *Ђоровић*, Историја српског народа II – *Владимир Ђоровић*, Историја српског народа, књига 2. , Октоих, Подгорица 2009.
- *Ферјанчић*, Византија и Ј. Словени – *Божидар Ферјанчић*, Византија и Јужни Словени - 2. издање, Београд 2009. , стр. 131-138.
- *Ферјанчић*, Византинци у Србији – *Божидар Ферјанчић*, Византинци у Србији прве половине 15. века, Зборник радова Византолошког института, књ. XXVI, Београд 1987., стр. 173-215.
- *Шуица*, Немирно доба – *Марко Шуица*, Немирно доба српског средњег века, Службени лист СРЈ, Београд 2000.
- *Шуица*, Састанак у Серу – *Марко Шуица*, Вук Бранковић и састанак у Серу, Зборник радова Византолошког института XLV, Београд 2008, 253-266.

Захваљујем се професору др Радивоју Радићу на неизмерној посвећености и сарадњи.

Посвећено

Мојим родитељима Љиљани и Браниславу и кћерки Еми

Увод

Крајем 13. и почетком 14. века Византија је била зашла у дубоку друштвену, економску и политичку кризу. То је време, у коме је Србија константно јачала, одузимајући простране територије од Византије и преузимајући знатан број њених институција и функционера. Тако је Србија закорачила на пут који ће је одвести покушају да преузме традиције Царства. Али са прераном смрћу Стефана Душана 1355. и кризом у коју је запало његово царство наступило је у време када су и Византија и Србија морале да се суоче са великом претњом која је угрозила њихов опстанак – Османско Царство. Балканска политика Византијског царства пред крај 14. века представљала је политику борбе за опстанак, док је њена европска димензија подразумевала првенствено потрагу за моћнијим савезницима на Западу који би је ослободили османског притиска. Обе земље пролазе кроз период политичких дезинтеграција, али упркос томе српски владари прве половине 15. века упиру очи у Цариград, тражећи тамо потврду владарског статуса. Однос према Византији почетком 15. века, посебно када је османлијска опасност у питању, добиће облик какав ће се задржати до периода заједничке пропасти. Тиме је била до самог краја потврђена чињеница да је однос Србије према Турцима увек имао димензију која је била одређена византијско-српским односима.¹

Оно што је крајем 14. века обележило византијско-српске односе јесте женидба византијског цара Манојла II са Јеленом Дејановић Драгаш, ћерком истакнутог српског локалног феудалног господара Константина Дејановића.² Након битке на Косову 1389. године Константин Дејановић истакао се као један од најјачих феудалних господара. Његове области су, између осталог обухватале Штип, Струмицу, Овче поље, Врање, Петрич и практично читаву Македонију источно од Вардара, укључујући Мелник и Рилу и

¹ *Максимовић*, Пропаст Византије, 89.

² *Николић*, Палеологина, 83.

допирући скоро до Сера.³ Јелена Драгаш Палеологина доласком у Цариград никада није прекинула везе са отаџбином, о ономе што је радила на корист Срба, постоје сигурна, мада не издашна сведочанства.⁴

Када је у питању брачна политика царева Палеолога, она је била одраз пре свега односа Царства са страним силама које су одређивале његову политичку реалност, али и унутрашњих прилика и савеза. Женидба цара Манојла II отвориће ново поглавље у брачној политици Палеолога, поглавље орођавања са српским владарима.⁵

Долазак Бајзита на власт означио је последње, завршно раздобље византијске историје. Султан је најпре 1393. године предузео велики војни поход против бугарског цара Ивана Шишмана, кога је оптуживао за сарадњу са Угарском. Његова престоница Трнов (Трново) освојена је на јуриш, а он сам погубљен. Синови Шишманови су се поделили: један се потурчио, други побегао у Уграску.⁶ Једино се још у Видину привремено одржао цар Страцимир. Турци су значајно проширили подручје своје области, а угрозили су и Влашку, па су се тако непосредно сукобили с интересима Угарске у тој области.⁷ Након оваквог успеха, Бајазит је позвао своје вазале на састанак у Сер у јесен/зиму 1393-94. године. Ово је један од преломних догађаја, који ће одредити даљу судбину хришћанских владара са Балкана. Није познато колико се вазала одазвало скупу, али међу наведеним личностима у изворима се помињу, поред цара Манојла II, његов брат морејски деспот Теодор I, нећак Јован VII Палеолога, монемвасијски господар Павле Мамонас, коме је Теодор пре поласка у Сер, одузео Монемвасију⁸, док се од српских вазала помињу кнез Стефан Лазаревић и таст цара Манојла II, Константин Драгаш, док је присуство Вука Бранковића, тада најзначајнијег српског обласног господара извесно.⁹ Састанак је представљао уобичајни скуп Бајазитових вазала, у граду Серу који је већ десет година био у османским рукама, који су свом суверену ишли на поклоњење, вероватно доносећи

³ Бурић, Сумрак, 69.

⁴ Исто, 71.

⁵ Николић, Палеологина, 85-87.

⁶ Калић, Срби у позном средњем веку, 88-89.

⁷ Исто, 89.

⁸ Бурић, Сумрак, 44.

⁹ Шуица, Састанак у Серу, 265.

годишњи трибут односно харач.¹⁰ Претила је велика опасност од султана, који је био веома бесан на своје вазале, пре свега због чина деспота Теодора I, чак је наумио и да их све побије. Вазали су, ипак, успели да сачувају своје главе, иако су многи од њих искоришћени за турске освајачке циљеве. Са друге стране, цар Манојло II, коме је султан, чак, претио смрћу¹¹, успео је да се домогне Цариграда и заједно са својим братом деспотом Теодором I Палеологом, отказао послушност турском султану. Овим чином, цар Манојло II остаће Бајазитов непријатељ све до султанове смрти 1402. године. Оно што је уследило након тога, претило је да угрози Цариград, па чак се и сумњало у сам његов опстанак. Цар Манојло је морао да се суочи са првом, великом османлијском опсадом Цариграда која ће трајати пуних осам година (1394-1402). Цариград је заиста одолевао свим искушењима, али је то више била заслуга јаким градским бедема и другачијих Бајазитових намера, пре него плод воље и одлучности бранилаца. Када се султан, озбиљно окренуо опсади, свима, па и цару је било јасно да престоници нема спаса.¹² Поједини српски вазали, остаће верни султану, али за Византију се рат са Бајазитом показао бољим од апсурдног вазалства и помагања нестајању сопствене територије.¹³ Ако ништа друго, ствари после састанка у Серу постале су јасније.

Један од тих српских вазала, који је остао веран султану био је српски кнез Стефан Лазаревић, који је одвођењем сестре Оливере у султанов харем, учврстио свој вазални однос са Бајазитом. Након састанка у Серу, кнез је остао лојалан султану. Пратио га је у битки на Ровинама, у походу против влашког кнеза Мирче. Битка се одиграла 17. маја, 1395. године¹⁴. На Ровинама храбро борећи се на страни султана, животе су изгубили Краљевић Марко и таст цара Манојла II, Константин Дејановић.¹⁵ Краљ Марко је пред битку, по запису Константина Философа, изговорио Константину Драгашу ове речи: *„Ја кажем и молим Господа да буде хришћанима помоћник, ја нека будем први међу*

¹⁰ Исто, 260.

¹¹ Ђурић, Сумрак, 40.

¹² Исто, 73.

¹³ Исто, 41-42.

¹⁴ Острогорски, Историја Византије, 510.

¹⁵ Исто.

мртвима у овом рату.¹⁶ Ова реченица, наиме, пуно говори о несрећи која је задесила сав, поробљени, хришћански народ. Победник окршаја био је влашки кнез, али је он упркос томе, морао да се покори султановој моћи и да се обавезе на плаћање данка.

Најновија турска напредовања оставила су велики утисак на Запад. Стога започете су припреме поводом предузимања нове крсташке акције, од које је између осталог и зависила даља судбина Цариграда. Цар Манојло је полагао велике наде у овај рат. Крсташка идеја је још једном покренула знатан део племства Француске, Бургундије и Немачке, прикључили су се витезови из Италије, Шпаније, Пољске, Чешке.¹⁷ Фебруара 1396. године краљ Жигмунд је потписао споразум у Будиму са ромејским изаслаником Манојлом Филантропином, према ком се Манојло II обавезао да, новцем који би му обезбедио угарски краљ, наоружа десет галија за пловидбу Дунавом.¹⁸ Априла 1396. године крсташка војска је кренула из Дижона, преко Немачке, ка Будиму, где се прикључила угарским снагама. Био је то највећи крсташки поход који је икад организован, први пут на европском тлу у том обиму, али истовремено и последњи.¹⁹ Венеција није директно учествовала у овој битки, пре свега јер је зазирала од Угара и страховала је од неуспеха крсташа и тај страх ће се показати као оправдан. Западна војска многобројна, али несложна, 25. септембра, 1396. године²⁰ опсела је тврђаву Никопољ и под њом је била стравично потучена, од стране османске војске. Након једног оваквог пораза, једино је *Serenissima*²¹ смогла снаге да помогне Цариграду, пред сада још моћнијим султаном. Овом грандиозном победом, султан је заокружио турске поседе на Балкану. Свој углед у исламском свету, подигао је на један виши ниво, а страх међу хришћанским владарима сада је бивао све већи. Српски кнез Стефан Лазаревић се истакао као лојалан и користан вазал своје сизерену и у овој битки. Са друге стране, Бранковићи су у овом периоду изгубили скоро све што су имали. За њих ће период од 1397. до 1402. године бити најтежи. Након састанка у Серу, господин Вук Бранковић се окренуо против султана. То ће

¹⁶ Калић, Срби у позном средњем веку, 89.

¹⁷ Калић, Срби у позном средњем веку, 89.

¹⁸ Ђурић, Сумрак, 43.

¹⁹ Калић, Срби у позном средњем веку, 89.

²⁰ Ђурић, Сумрак, 43.

²¹ Исто, 44.

га коштати власти, имовине, али и живота. Као неверни вазал допао је заробљеништва, и остаће султанов сужањ све до своје смрти 6. октобра 1397. године.²²

Након битке код Никопоља, ситуација у Цариграду била је све лошија, а помоћи ниоткуда. Једина помоћ коју је успео да издејствује у том моменту несрећни цар, били су донекле успешни напори папе Бонифација IX, да се василевсу пошаље било каква помоћ. Наиме, тада је француски краљ Шарл VI послао у Византију 1.200 војника и шест бродова под заповедништвом маршала Бусикоа, који су стигли у престоницу у лето 1399. године.²³ Иако су удруженим снагама имали извесних успеха подно зидина Цариграда против Османлија, то није било довољно за даљи рат са султаном. Маршал Бусико је предложио цару Манојлу II, да је најбољи начин да добије помоћ јесте да се лично појави на Западу, како би затражио исту. Цар је то 10. децембра, 1399. године и учинио. У Цариграду је као регента оставио свог нећака Јована VII, са којим се 4. децембра, 1399. под утицајем маршала Бусикоа измирио.²⁴ Приликом поласка из Цариграда, цар је своју породицу оставио на чување своме брату деспоту Теодору I у Мореји, односно Монемвасији, што је донекле говорило о „поверењу“, које је цар Манојло II имао према свом синовцу Јовану VII.²⁵

На свом вишегодишњем путовању по Западној Европи, цар Манојло II посетио је Венецију, Падову, Вићенцу, Павију, Милано, Париз и Лондон.²⁶ Иако није добио ништа друго осим много осмеха и празних обећања, цар није био вољан да се врати назад, јер је сматрао да је скоро све изгубљено. Међутим, читава ситуација се променила када је октобра 1402. године стигла вест о погибији султана Бајазита. Биће то моменат кратког предаха, али и почетак једног краја, како за Византију, тако и за све хришћанске земље на Балкану.

²² ИСН II, 55-58.

²³ Николић, Палеологина, 109.

²⁴ Бурић, Сумрак, 80.

²⁵ Исто, 82-83.

²⁶ Николић, Палеологина, 110.

Први део (1402-1427)

Битка код Ангоре

Византија се од састанка у Серу 1394. године наша на великим искушењима. Ове патње биће окончане привремено, тек Бајазитовим поразом код Ангоре 1402. године. Приликом покушаја да освоји Цариград, који би постао природно средиште империје, он је појачао блокаду овог града. Завладала је огромна глад, какве неће бити све до последње цариградске опсаде 1453. године. Страх од турског освајања постао је свакодневница. Османлије су негде у овом периоду освојиле Видинску царевину, заузеле Атину, опљачкале Пелопонез, отеле млетачки Аргос и поразиле деспота Теодора.²⁷ Цар Манојло одлази на Запад, како би потражио војничку и финансијску помоћ, али нажалост, не постоји личност са којом би се у том моменту преговарало на Западу. У Цариграду је ситуација све тежа. Становништво све теже подноси тешкоће саме опсаде. Анонимни очевидац тврди како је већина становништва „отворено или прекривено одбегла непријатељу“, а они који су остали запали су у велико очајање, па се уочи ангорске битке у Цариграду веровало у Бајазитову победу и грађани листом били расположени за предају без борбе.²⁸ Последњи Манојлов апел пре битке код Ангоре, упућен је авињонском противпапи 20. јуна, 1402. и говорио је о безизлазном положају у коме се автократор налазио и да је папа Бенедикт XIII последњи који може да му помогне. Манојло је изгубио скоро сваку наду, и Царство, али и своју породицу у Мореји препустио је судбини.²⁹

Када је изгледало да су дани преосталих балканских држава избројани и да ће султан Бајазит успети да сломи последњи организован отпор, појавила се на истоку нова сила која је својим муњевитим освајањима дубоко потресла темеље младе турске државе, продужавајући тиме век балканским земљама. Крајем 14. века Татари великог кана

²⁷ Ђурић, Сумрак, 79.

²⁸ Исто, 105.

²⁹ Исто, 106.

Тимура, једног од највећих освајача у светској историји, продирали су незадрживо према западу и после освајања Сирије, нашли су се на источним границама Бајазитове државе у Малој Азији. Када су се монголском вођи почели приклањати турски емири у Малој Азији незадовољни Бајазитовом политиком, Турско царство је морало да брани и језгро своје државе. Султан је позвао све вазале у борбу и с војском одлучно кренуо против непријатеља. Од српских кнежева одазвали су се Стефан и Вук Лазаревић, као и синови Вука Бранковића, Ђурађ и Гргур, који су почетком 1402. године признали врховну власт султана и повративши тако део породичних добара, били обавезни да прате Бајазитову војску.³⁰ У сукобу са Тамерланом 28. јула, 1402. године турске трупе су катастрофално биле поражене у боју код Ангоре, у коме је и сам султан заробљен.³¹

Бајазит је пошао са око 85 хиљада људи, од чега око пет хиљада оклопника кнеза Стефана. Грчки „историчари пада“, дају различите податке о величини кнежеве војске. Тако Халкокондил помиње број од десет хиљада копљаника, којима се наводно Бајазит поносио. Дука, пак, тврди да је пет хиљада српских војника учествовало у Ангорској битки. Турски хроничари наводе број од двадесет хиљада коњаника кнеза Стефана (Влкоглу), који је свакако претеран.³²

Тамерлан је сакупио око 140 хиљада војника.³³ Ова импозантна сила била је, углавном, састављена од коњаника, која је, поред тога што је била ударна снага његових напада, била и кључна за гоњење пораженог непријатеља, што ће се након Ангорске битке и показати.³⁴ Поред тога, татарски кан могао је да рачуна и на добру организованост својих трупа, њихову дисциплину, елан, као и на свој „војнички гениј“.³⁵

Окупивши војску у близини Брусе, Никеје и Никомедије, Бајазит се упутио ка Кападокији, а одатле ка Фригији, где је код Ангоре дошло до окршаја две велике војске.³⁶ Сигуран у

³⁰ Калић, Срби у средњем веку, 92-93.

³¹ Ферјанчић, Византија и Ј. Словени, 131.

³² Николић, Византијски писци о Србији, 38-39.

³³ Исто, 39.

³⁴ Исто, 38-39.

³⁵ Исто, 39.

³⁶ Исто, 38-41.

своју победу, окружен својим јаничарима Бајазит је ступио у неравноправан бој са Тамерланом.

У овој битки, као верни вазал, кнез Стефан Лазаревић се јуначки борио. У пар наврата је помрсио планове Тамерлану. Са својом тешком коњицом он је на више места пробио Тамерланове редове, и кренуо да угрожава трупе у позадини. Због тога је Тамерлан увео Татаре из другог бојног реда. Иако је и сам увео своју резерву у бој, Бајазит је морао да се повлачи. Тамерлан је сада почео да врши притисак на Бајазитово десно крило, где га је опет Стефан зауставио. Онда је Тамерлан увео све своје резерве, и левим крилом кренуо у напад. Стефан је са својим оклопницима успео и овај напад да сузбије.

Међутим, како је дан одмицао битка је била све крвавија. Умор, жеђ, глад учинили су своје. Оно што је пресудило, био је прелазак локалних анадолских коњаника на страну Тимура. Кнез Стефан је до краја битке остао веран вазал своме сизерену, три пута улазећи у бој. То је изазвало дивљење и самог Тамерлана. Када је кан својом коњицом опколио Бајазита, Стефан је свом жестином покушао да дође до султана. У томе је и успео иако је био, чак, рањен у десну руку. Међутим, Бајазит није желео да се повуче. Видевши да је битка изгубљена, и да су сами Турци напустили свог господара, кнез српски Стефан, је одлучио да се повуче према Бруси.³⁷ Повлачење кнеза Стефана био је тренутак који је Тамерлан чекао, како би заповедио својим резервама да се још једном обреше на Бајазита.

Константин Философ (Костенички), писац житија деспота Стефана, о јунаштву и верности његовом, између осталог, каже: *Зре же обышьдъшеѣ многыѣ тьмы царѣ, множество неизречено, и хоте того ꙗко бы изроучити, третицею въ брань вьходитъ, съсѣцаѣ и побеждаѣ.*³⁸

Када је видео да је битка изгубљена, знак за повлачење дао је Али-паша, водећи са собом најстаријег Бајазитовог сина, Сулејмана, за кога се сматрало да ће наследити престо. За

³⁷ Новаковић, Срби и Турци, 259-260.

³⁸ К. Философ, Живот Стефана Лазаревића деспота српскога, 39, 45.; *(Деспот Стефан) видећи да је цар (турски) опкољен хиљадама и хиљадама (војника), а желећи да га ослободи, и по трећи пут улази у бој секући (све) и побеђујући.*

њима је кренула и остала војска, а одступницу им је штитио кнез Стефан Лазаревић, са својим оклопницима.³⁹

Бајазит је побегао на оближње брдо Чатал, одакле је када је пала ноћ са неколико верних пратилаца побегао. Међутим, Татари су га убрзо уочили и ухватили и довели пред Тамерлана. Након битке, татарски вођа се упутио ка Бруси, као најстаријој турској престоници, одакле је његова војска донела велики плен. Поред великих драгоцености, у Бруси су заробили и жену султана Бајазита, коју су своме кану довели као део тог ратног плена. Та жена, коју су ухватили, била је сестра великог српског кнеза Стефана, Оливера.⁴⁰ Њу је, наводно, Тамерлан прво затворио, а потом је натерао полунагу да му точи вино, на очиглед Бајазита.⁴¹ Халкокондил каже, Бајазита је то толико растужило, јер је њу, Оливеру, волео више од осталих жена, да је попио отров, који је увек са собом носио у свом прстену.⁴² Мавро Орбин наводи како се Бајазит убио, ударајући главом о гвозден кавез. Он у своме делу пише: *„Њу је после заједно са мужем заробио Тамерлан. Када се Тамерлан вратио у Скитију, приредио је раскошну гозбу свој господи и кнезовима Скитије. На ту гозбу је био допремљен кавез у којем је био затворен Бајазит. Тамерлан је наредио да доведу и Бајазитову жену, те да јој одсеку хаљине до пупка, тако да су јој се видели стидни делови, па да таква разноси јела званицама на гозби. Присиљен да гледа то, њен муж Бајазит је био бескрајно тужан због њене гадне коби. Стога одлучи да се убије, но како није имао чиме да то изведе, ударао је главом о пречке кавеза док се није невољно и бедно на крају убио. Његова жена Милева упокојила се други дан после његове смрти.“*⁴³

О Оливери након удаје за Бајазита не постоје много података. Константин Философ наводи како извесни Аидин (Радослав), као посланик кнеза Стефана, отишао Тамерлану и од њега измолио слободу за Оливеру.⁴⁴

³⁹ Николић, Византијски писци о Србији, 43-44.

⁴⁰ Пурковић, Стефан Лазаревић, 61-63.

⁴¹ Исто, 62.

⁴² Николић, Византијски писци о Србији, 45-46.

⁴³ Орбин, Краљевство Словена, 319-320, 385-386.

⁴⁴ Пурковић, Кнез и деспот Стефан Лазаревић, 63.

Бајазитово ропство и дезинтеграција османске државе, стварали су нову перспективу за самосталније деловање кнеза Стефана.⁴⁵ Бајазитовом смрћу (9. марта, 1403. године), престале су вазалне обавезе кнеза Стефана, али и кир Манојла II према свом сизерену.⁴⁶ Хришћани су коначно, иако на кратко, могли да одахну. Најстарији Бајазитов син, Сулејман Челеби, након што је побегао из Брусе, пожурio је ка европским поседима, како би учврстио власт, као некада његов отац. Настојао је да преузме Једрене, румелијску престоницу османске државе.⁴⁷

Са друге стране, кнез Стефан је са братом Вуком и одредом српских војника, најпре кренуо у Цариград. У венецијским хроникама остало је записано да су Татари, убрзо после битке пожурили да прекину све комуникације са Цариградом, па никоме није пошло за руком да пређе из Турске у Грчку. Ипак, ни велики освајач, какав је био Тимур, није имао снаге да одмах после победе прекорачи Босфор.⁴⁸ Византија, која није имала учешћа у овој битки, обрадована вестима са ангорског бојишта, сада је видела прилику за ново савезништво и блискије односе са српским кнезом Стефаном Лазаревићем. Византија и Србија, нажалост нису успеле да искористе предах који је наступио, јер нису имале снаге за праву регенерацију. Ипак, ситуација је сада била битно измењена, па је настало знатно олакшање за хришћанске државе.⁴⁹

Тако се Бајазитов покушај да створи империју окончао неуспехом. Преосталу османску територију између себе разделили су Бајазитови синови, прихвативши Тимуров суверенитет.⁵⁰

⁴⁵ Веселиновић, Држава српских деспота, 43.

⁴⁶ Николић, Византијски писци о Србији, 46-47.

⁴⁷ ИСН 2, 65. (Ј. Калић)

⁴⁸ Ђурић, Сумрак, 107.

⁴⁹ Острогорски, Историја Византије, 516.

⁵⁰ Иналџик, Османско Царство, 24.

Додела деспотског достојанства

Титула деспота, иако не као владарска, свакако је била позната и неретко је била додељивана у српској држави. Утицај Византије на државу Немањића био је заиста огроман. То се примећивало у готово свим сферама средњовековног друштва. На први помен деспотске титуле у Србији наилазимо још почетком 14. века. Титула деспота додељивана је још у време цара Душана и Уроша V. Међутим, институција деспота у 15. веку суштински је другачија од оне коју су додљевали Душан и Урош. Ова титула у 15. веку додељивана је носиоцима врховне централне власти, владарима Србије.⁵¹ Формула је иста, али је сада уместо српских, додељују византијски цареви, а нешто касније и угарски.⁵²

Напуштајући Малу Азију, која је сада постала татарски плен, Стефан Лазаревић је, заједно са братом Вуком приспео у Цариград. Јован VII, савладар Манојла II, јер је цар тада био на вишегодишњем пропутовању на Западу, тражећи помоћ, доделио је деспотско достојанство кнезу српском Стефану, августа 1402. године.⁵³ Међу владарима 15. века, који су носили титулу деспота, Стефан Лазаревић је једини који је то достојанство стекао још увек по обичајима Византијског царства.⁵⁴ Деспотско достојанство је добио из руку цара-савладара, Јована VII, који је на таквом положају имао пуно право да додели титулу, у византијској престоници Цариграду што неће бити случај са потоњим владарима из куће Бранковића.⁵⁵ У дугој византијској традицији ова титула, даривана је посебно одабраним појединцима, најчешће сродницима царског дома. Према правилима, деспот је имао ранг „величанства“, веома висок положај на двору и право да у документима користи ознаку

⁵¹ Веселиновић, Држава српских деспота, 38-39.

⁵² Исто.

⁵³ Николић, Византијски писци о Србији, 49.

⁵⁴ Калић, Деспот Стефан и Византија, 31.

⁵⁵ Исто.

„Царства ми“.⁵⁶ Старе византијско-српске везе овим су чином симболично још једном потврђене. Српски кнез постао је Византији важан савезник почетком 15. века, па су стога поведени важни преговори о браку којим би се он још чвршће везао за династију Палеолога. Тако је дошло до женидбе деспота Стефана са Јеленом, ћерком Франческа II Гатилузија, господара Лезбоса.⁵⁷ То што ће постати будући царски рођак (Јеленина сестра Евгенија била је супруга Јована VII), био је само формални повод за добијање деспотског достојанства.⁵⁸ Једину посебност чини то што је Стефан Лазаревић још једном добио деспотски венац и то при повратку цара Манојла у земљу и у врло драматичним околностима 1410. године.⁵⁹

О међународној ситуацији након Ангорске битке, и приспећу деспота Стефана у Цариград, сведочанства нам је оставио Константин Философ, који пише следеће: *Мы же на прѣдълежешта да възвратимъ се. Благочѣстивыи же кнезь Стефанъ постигъ оубо въ царѣствоуюштии градъ коупно и съ братомъ своимъ Влькомъ и отъ вѣсѣхъ любочѣстныхъ гласы слышааше, ꙗко къ нѣкоѣмоу слънцоу възирати мнѣахоу. Тогда же и деспотѣскааго сана възприѣмлють отъ благочѣстивааго царѣ Иоана. Сего бо анепсе своѣго оставиль бѣше царь кирь Маноуиль въ мѣсто себе, оутѣсьнѣемъ прѣжде реченыимъ Баѣзитемъ и къ римьскимъ старааго отъшдь бѣше въ ѣже съѣдинѣти цркъвь и брани въздвизати въ отъмьштениѣ и избавоу. Юже бо лѣта многа одрѣжааше царѣствоуюштии градъ, гладемъ затвореныимъ гыблѣмъ нѣции бо ноштию избѣзаахоу, прочиимъ же ништиимъ повелѣваахоу изити.*⁶⁰

⁵⁶ Калић, Срби у позном средњем веку, 93.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Веселиновић, Држава српских деспота, 44.

⁵⁹ Калић, Деспот Стефан и Византија, 31.

⁶⁰ К.Философ, Живот Стефана Лазаревића деспота српскога, 41, 49 ; А ми да се вратимо на претходно. Благочастиви кнез Стефан стиже у Цариград заједно са својим братом Вуком и од свих слушааше пријатељске речи (и сви су мислили) да гледајући (и њега гледају) у неко сунце. Тада доби и деспотско достојанство од благочастивааго цара Јована. Њега, свога синовца, постави цар Манојло да (влада) уместо њега; Бајазит га је довео у тежак положај и он је отишао Римљанима старога (Рима) са намером да уједини цркве и да припреми рат (на Турке) како би се осветио и избављење добио. Много година држаше Цариград затворен и глађу изморен – неки (људи) ноћу бежаху, а неки наређиваху просјацима да напусте (град).

Титулу деспота Стефан је носио до краја живота.⁶¹ То најбоље сведоче потписи његових повеља: деспот Стефан (тачно: *титула и лично име*). Та титула је доносила углед владару у српској средини, која је високо ценила византијске институције. То је била предност коју је Стефан стекао у очима савременика, али и корист у односу на сроднике и супарнике у унутрашњим борбама у Србији (Вук Лазаревић и Бранковићи).⁶²

Иако је за Византију то било време „царства кога нема“⁶³, улога Византије у свету, и њен углед, надилазили су њене тренутне могућности. Царство је живело од старе славе, а сви савладари 15. века, и даље су се поносили ако би којим случајем били део те славне прошлости. Византија је и даље стајала на врху лествице држава средњег века, као једини, прави наследник Римског Царства и идеје о универзалном хришћанском царству. Иако је била на рубу пропасти, због османске навале, она је смогла снаге и воље, како би доделила Стефану Лазаревићу деспотску титулу. На тај начин желела је да Србију још тешње веже за себе и у некој даљој перспективи привуче државној политици Византије.⁶⁴

⁶¹ Калић, Деспот Стефан и Византија, 32.

⁶² Исто.

⁶³ Исто.

⁶⁴ ИСН II, 65-66. (Ј. Калић)

Византијско-српски односи (1402-1413)

Византија и Србија у грађанском рату у Османском царству

Само они наивни, међу Бајазитовим вазалима, могли су да сумњају у успех Тамерлана. Јован VII био је свакако један од њих. Иако је обећао Тамерлану да ће онемогућити Турцима повлачење из Мале Азије у Европу, он не само да није спречио, већ је и помогао Сулејману и његовим пратиоцима да се докопају европских поседа. Такво држање синовца Манојла II, изазвало је велику срџбу код Тамерлана. Он је претио да ће, ако му не буде пошло за руком да пребаци своју војску преко Босфора, на Балкан доћи заобилазним путем са севера, и притом заузети Цариград.⁶⁵

Несугласице између василевса Манојла II и његовог синовца Јована VII Палеолога биле су тих дана више него јасне. Венеција и Ђенова држале су страну Манојлу II, а следећи њихов пример, и султан Сулејман је јасно показао ког цара сматра пуноважним. Мир у Галипољу, који је склопљен фебруара 1403. године између Сулејмана Челебије, Венеције, Ђенове (са Хиосом), војводе Наксоса, ритера са Родоса⁶⁶ деспота Стефана и Јована VII, јасно је показао да се без Манојла II не може обавити предаја Солуна. Инсистирао је на томе да ће Солунски акропољ (грч. Ακρόπολη) предати само када Манојло II пристигне у Цариград. Поред Солуна, Сулејман је такозваној „лиги“ пристао да уступи и околину града Солуна, цео Халкидик, северне Спораде, као и трачку обалу од Месмврије на Црном мору до Панидоса на Егејском.⁶⁷ За деспота Стефана, сада као пријатеља Византије, је поново био предвиђен вазалски однос са Сулејманом (плаћање данка и војна служба у корист султана, али без обавезног личног учешћа у походима).⁶⁸

Иако титула сама по себи није обавезивала на одређени смер у политици, некако се очекивало да ће деспот Стефан сада бити више окренут Византији. Међутим, још на почетку династичке борбе у Османском царству, Византија и Србија нашле су се на

⁶⁵ Ђурић, Сумрак, 121-123.

⁶⁶ Калић, Деспот Стефан и Византија, 32.

⁶⁷ Ђурић, Сумрак, 125-127.

⁶⁸ Калић, Деспот Стефан и Византија, 32.

супротним странама. Сулејман, кога је подржавала Византија подстакао је Бранковиће на сукоб са Стефаном Лазаревићем. Султана је на то натерало Стефаново независно држање готово одмах након битке код Ангоре. Бранковићи су се, пак, надали да ће уз Сулејманову помоћ успети оно што им је за Бајазитове владавине било ускраћено- да владају поседима којима је господарио њихов отац Вук. Уз њих је, мимо воље пристао и ћесар Угљеша, страхујући од велике силе коју је водио Ђурађ.⁶⁹ Са турским војним одредом требало је да спрече долазак деспота у земљу. На то је Стефан одговорио споразумом са Тамерланом, коме је као поклицара послао Аидина.⁷⁰ Како Константин Философ бележи Оливера је пуштена из ропства, а Тамерлан је поручио Стефану: „...Ѡко ѡгда въ западънѠ приидоу къ вамъ, не въсточьными странами приидоу нь сѣверьныхъ странъ по соуши запада обьтекоу.“⁷¹ Ово казивање Константина Философа наводи нас на помисао да су савременици посматрали Стефана и његову војску као значајан војнички чинилац. То је уједно била и највећа потпора власти деспота Стефана. Стога, се он сматрао самосталним да делује по свом интересу. Такође, видећемо да ни једна војна активност, од Ангорске битке па све до ступања султана Мехмеда I на престо, није могла проћи без учешћа деспота Стефана.⁷² У сваком случају, овај покушај Сулејману није успео, а сукоб се завршио битком код Трипоља на Косову (21. новембра, 1402. године). Победу је однео деспот Стефан.⁷³ Мавро Орбин нам казује „Кад је Ђурађ дошао турском цару, овај га је лепо примио и одмах му дао да обуче своје владарско одело, те га даровао многим вредним стварима. Између осталог даровао му је своје оружје у знак велике љубави и поверења које је имао у њега. Затим му даде своју војску, чијим је једним делом командовао Ђурађ, а другим турски заповедници. С друге стране, ни деспот Стефан није пропустио да спреми добру војску, па ју је поделио на два дела: једним делом је заповедао он сам, а другим делом његов брат Вук. Кад је дошло до борбе између Вука и Ђурђа, Вук се јуначки борио као прави капетан, али је ипак био поражен и спасао се с

⁶⁹ Новаковић, Срби и Турци, 282-283.

⁷⁰ Исто, 262.

⁷¹ К. Философ, Живот Стефана Лазаревића деспота српскога, 40, 48; *Када пођем к вама на Запад, нећу ићи источним пределима, него северним и идући по копну опколићу га.*

⁷² Николић, Византијски писци о Србији, 54.

⁷³ Исто.

*мало војника. То је било 25. новембра 1402. године. Заметнувши битку са турским капетаном, његов брат Стефан их је поразио и извојевао победу пре стратегијом него храброшћу својих војника. Био је ту, наиме неки властелин по имену Угљешица, вазал и савезник турски, који се тада налазио у турској војсци. Када је управо требала да отпочне битка, он је уверио Турке да не прихвате борбу, пошто неће моћи издржати први налет и напад хришћана. Стога, чим је настала битка, Турци се скоро одмах дадоше у бекство.*⁷⁴

Деспот Стефан почиње да иступа као самостални владар. Заједно са Византијом, која је навикла сада, да други бију њене битке, он прелази у антитурски табор. Господар простране земље, јак војни чинилац, једини озбиљни противник османским амбицијама на Балкану, деспот Стефан био је идеални савезник посрнулог Царства на Босфору. Све вазалне обавезе које је имао према Бајазиту, свршене су онога дана на ангорском бојишту. Сада је могао кренути самосталније, мада и са пуно неизвесности, јер како било, ипак је Стефан у Бајазиту имао моћног штићеника сопствених регалних права.⁷⁵

Појавом Сулејмановог брата Мусе који је, на подстицај трећег брата Мехмеда, стигао из Анадолије и преко Влашке се спустио 1409. године у Бугарску, започео је последњи чин у борби за Бајазитово наслеђе.⁷⁶ Сасвим је било јасно да у династичким борбама у Османском царству (1403-1413) и Византија и Србија у потпуности зависе од Турака и да мењају политику према тренутним интересима. Међутим, Византија и Србија су се опет нашле на различитим странама у самој завршници грађанског рата у Османском Царству.

Византија је била на страни Сулејмана, као и Венеција⁷⁷, док је Муса придобио за себе српског деспота Стефана Лазаревића, јер је успех принца Мусе, који је 1409. године опљачкао византијску Месемврију, поразио једну Сулејманову војску уз помоћ влашког војводе Мирче код Јамбола 1410. године⁷⁸, определио и деспота Стефана да устане против Сулејмана, кога је кривио за сукоб и пружање помоћи деспотовом брату Вуку и

⁷⁴ Орбин, Краљевство Словена, 321, 386-387.

⁷⁵ Новаковић, Срби и Турци, 272-273.

⁷⁶ Ђурић, Сумрак, 140-141.

⁷⁷ Калић, Срби у позном средњем веку, 108-109.

⁷⁸ Стевановић, Деспот Стефан, 107.

сестрићима Ђурђу и Лазару Бранковићу. Туђински интерес поделио је тада хришћански табор.⁷⁹ Поред деспота српског на његовој страни били су влашки војвода Мирча, али и Вук Лазаревић и Бранковићи.⁸⁰

До боја је дошло 15. јуна, 1410. године⁸¹, под Цариградом, у историографији је ова битка позната као и битка код Космидиона, и у њему је Муса био потучен. У току битке Вук Лазаревић и Бранковићи прешли су на Сулејманову страну, док се деспот Стефан након битке повукао у Цариград, и тамо је најсвечаније дочекан. Византија је још једном изразила своје поштовање према српском владару, али и заинтересованост за сарадњу са њим. Деспот Стефан се, након тога вратио у Србију преко Влашке у пратњи својих витезова.⁸² Још једном је српски деспот, добио потврду свог деспотског достојанства, из руку византијског цара, у византијској престоници Цариграду. Деспоти из династије Бранковић то неће доживети. Византија осим тога ништа друго није могла да пружи.⁸³

Али ратовање тиме није окончано. Повукавши се уз поновни пораз код Једрена (11. јула, 1410. године), где је на страни султана Сулејмана учествовао и Ђурађ Бранковић⁸⁴, ка земљама деспота Стефана, Муса је у зиму 1411. године провалио у Тракију, 17. фебруара је заробио Сулејмана да би га затим усмртио. Манојло II је након битке код Једрена успео да поврати Визију, али је морао поново да уступи Османлијама околину престонице.⁸⁵ Манојло II није имао ни снаге, ни средстава како би наставио ратовање са Турцима. Иако је ромејска флота, победила Мусину код Платија, заслугом Манојловог полубрата и имењака, усамљено Царство није имало снаге да се одупре победнику над Сулејманом.⁸⁶

Муса, је међутим, добивши неутралност Млечана, током 1411. и 1412. године изгубио савезнике на свим осталим странама. Када се дочепао власти, Муса је променио своје држање према деспоту Стефану. Одрекао је сва ранија обећања и примљене обавезе. У

⁷⁹ Калић, Срби у позном средњем веку, 108-109.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Исто.

⁸² Исто.

⁸³ Калић, Деспот Стефан и Византија, 33.

⁸⁴ Ђоровић, Историја српског народа II, 188-189.

⁸⁵ Ђурић, Сумрак, 141.

⁸⁶ Исто.

исто време зарати и са Византијом, тражећи од ње велике уступке.⁸⁷ Када је из Анадолије пристигао Мехмед, редом су му прилазили деспот Стефан Лазаревић, Сандаљ Хранић, изасланици уграског краља Жигмунда, као и Ђурађ Бранковић. Ударивши на Мусу, Мехмед је уз помоћ хришћана, 5. јула, 1413.⁸⁸ године успео да савлада противника, убије га, ослободи Цариград опсаде и после једанаест година колико-толико уједини османску државу.

Сведочанство о десетогодишњем грађанском рату и догађајима, мада само поименично, оставио нам је и највећи историчар ове епохе и савременик исте, Георгије Сфранцис: „*Пошев од дванаесте до двадесет прве године збило се много значајних догађаја који заслужују да буду споменути: говорим о доласку на Запад петорице синова султана Бајазита- Сулејмана, Мусе, Исе, Мехмеда и Јусуфа, који је постао хришћанин и добио име Димитрије; (говорим и) о смрти василевса кир Јована у Солуну и о доласку тамо његовог стрица кир Манојла и о успостављању у Солуну власти његовог сина деспота кир Андроника; и о смрти деспота кир Теодора Порфирогенита у Мистри, и о доласку у Мореју његовог брата, светог василевса кир Манојла, и о погибији султана Сулејмана од руке његовог брата Мусе, и о трогодишњем рату овог Мусе са светим Василевсом кир Манојлом; и о ослепљењу Сулејмановог сина Орхана у околини Ларисе; и о доласку са Истока на Запад његовог брата Мехмеда-Кирце, о његовом поразу и повратку на Исток, и поновном његовом доласку на Запад преко Константинопоља и његовој победи и смрти Мусе; и још о смрти у Монемвасији Константина-другог сина светог Василевса кир Манојла, као и две његове кћери; и о рођењу у Граду царевића кир Михаила и о његовој смрти од куге; и о сличној смрти челеби кир Димитрија; и о рођењу царевића кир Димитрија и царевића кир Томе; и о неким значајним догађајима. Ипак, пошто све то због свог недовољног узраста нисам добро и тачно упамтио- које се године и ког месеца догодило, и како заобићи ћу уз ћутање.*“⁸⁹

⁸⁷ Ђоровић, Историја српског народа II, 189.

⁸⁸ Исто, 197.

⁸⁹ Сфранцис, Хроника, 38-39.

У завршним етапама десетогодишњег грађанског рата у Турској, Византинци и Срби су се поново нашли на једној страни - као савезници новог султана Мехмеда I (1413-1421). Као награду за пружену помоћ Византинци су добили неке градове на обалама Црног мора и у близини Солуна, а Срби тврђаву Копријан (код Ниша) и неке области у планинама између Ниша и Софије. Заједничка опасност која је Византији и Србији претила од Турака дала је византијско-српским односима овог периода сасвим другачији карактер него што су они имали раније. Стојећи, макар и само привидно, на остацима некадашње политичке снаге, Византија је током XIII и XIV века сматрала да везе Цариграда са династијом Немањића представљају изванредну почаст за српску државу, која је у ствари почивала на узурпацији византијских права на Балканском полуострву. Зато византијски историчари и писци тога времена имају презрив и непријатељски став према Србима- полудивљем народу, настањеном у планинским пределима унутрашњости Балканског полуострва. Међутим, непосредна турска опасност ставља византијску политику, на много реалнију основу, јер цариградска влада схвата да ранији став не одговара њеној снази, да заједничка опасност налаже нове методе у односима са другим балканским државама. Сада Византија гледа на Србију као на равноправног партнера са којим би могла да се заједнички супротстави Османлијама. Зато се и мења став византијских писаца према Србији, па историчари и хроничари 15. века виде у Србима природне савезнике за борбу против Турака.⁹⁰

Окретање деспота Стефана према Угарској

Као што смо могли да видимо, прве деценије 15. века доносе важне промене у византијско-српским односима, јер Србија напушта своју традиционалну политичку орјентацију према југу и постепено се окреће Угарској. На северним границама Балканског полуострва стајала је већ неколико векова моћна угарска држава са великим аспирацијама према областима јужно од Саве и Дунава. Држава Немањића, као што је познато, била је сва окренута према југу и ширењу према Византији, док је север привлачио њену пажњу само у тренуцима када је опасност од Угарске добијала шире

⁹⁰ Ферјанчић, Византија и Јужни Словени, 135-136.

размере. Стефан Лазаревић је добро оценио да му пријатељски односи са слабом и расточеном Византијом не доносе много користи, па је почео да тражи ослонац на северу у снажној угарској држави.⁹¹ У том моменту и сама Угарска је била угрожена од турског надирања (напади на Срем и Банат, после битке код Никопоља 1396. године, продор до Птуја)⁹². У таквим околностима, и Угарској је био неопходан савезник са Балкана. Бугарска је била покорена, а Византија се и сама борила за опстанак, па је само још држава Стефана Лазаревића могла пречити пут Турцима на походу према Европи. Стога, је у два наврата подстрек за преговоре са српским владарем потекао из Будима.⁹³ Те преговоре водио је Пипо Спано (Филип де Сколарис, иначе родом из Фиренце, поуздан сарадник угарског краља. У самој Угарској био је познат као Пипо Спано, а Срби су га запамтили и опевали као Филипа Маџарина)⁹⁴ и свакако нису текли без препрека.⁹⁵ Са друге стране, саговорник у Србији излазио је из кризе у којој се налазио првих покосовских година. Млади Стефан Лазаревић постао је храбри ратник.⁹⁶ Мало је датума у нашој историји који тако одређено обележавају обрт у државној политици, као што је случај са Стефановим ставом од 1402. године. До тада, безусловно веран турски вазал, који пружа драгоцене услуге у најтежим часовима, он сад постаје савезник и помагач хришћанских акција и залаже се за њих са истом витешком оданошћу. Главна сила, на коју се он отад ослања, није међутим, била војнички скоро безначајна Византија, него Угарска, која му је и поред свих унутрашњих незгода, уливала више поверења.⁹⁷ Византија није имала снаге да помогне Србији, јер и сама је била под константним притиском од стране Османлија.

Ови преговори одвијали су се у три фазе: најпре, ступање у вазалске односе 1403-4. године, затим јачање међусобних веза 1408-1411. године и на крају преговори о наслеђу престола у Тати 1426. године.⁹⁸ За ове преговоре важно је поменути Николу Горјанског Млађег, који је био зет кнеза Лазара, а муж Стефанове сестре. После њене смрти 1401.

⁹¹ Исто, 133.

⁹² Калић, Деспот Стефан и Византија, 33.

⁹³ Калић, Срби у позном средњем веку, 96-97.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ Калић, Деспот Стефан и Византија, 33.

⁹⁶ Калић, Срби у позном средњем веку, 96-97.

⁹⁷ Ђоровић, Историја српског народа, књига II, 175-176.

⁹⁸ Калић, Деспот Стефан и Византија, 33.

године, Никола Горјански се оженио Аном из породице грофова Цељских⁹⁹. Био је један од најближих сарадника угарског краља Жигмунда. Можемо слободно рећи, да су у време његовог палатината (1402-1433), постигнути најтешњи односи са Србијом и деспотом српским Стефаном. Прва фаза преговора донела је Србији Мачву и Београд и савезника на бојном пољу против Турске, али и обавезе према већ устаљеном кодексу вазалских односа у Европи.¹⁰⁰

Друга фаза преговора 1408-1411. деспоту Стефану донела је палату у средишту Будима. „Историја у простору“, показује, поред тога, да се палата деспота Стефана у Будиму налазила у средишту угарске престонице, недалеко од катедрале, у средњовековној Италијанској улици, данас Országház utca 9, у близини палате Горјанских.¹⁰¹ Поред тога, видљив знак јачања деспотових веза у угарском друштву представља оснивање витешког Змајевог реда 1408. године. Основан је да окупи Жигмундове присталице и најближе сараднике у борби против бројних непријатеља. Данас се зна да је главну улогу у стварању тога реда и избору личности имао управо палатин Никола Горјански. У свечаној повељи поводом оснивања тога реда (децембра, 1408. године), као први међу изабранима наведен је Стефан Лазаревић (брат прве жене Николе Горјанског, ћерке кнеза Лазара).¹⁰² Отада је деспот Стефан одлазио редовно на угарске саборе, учествовао у дипломатским преговорима, истицао се на међународним скуповима одржаваним на Жигмундовом двору.¹⁰³ Ослањање на Угарску и тесне везе са њом, упркос краткотрајним личним или династичким сударима, остаће све до краја осовина српске политике и омогућиће настављање српске државе и њених традиција на тлу Угарске после турског освајања.¹⁰⁴

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ Исто, 34.

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Ђирковић, Срби у средњем веку, 188.

Византијско-српски односи (1413-1427)

Након завршеног грађанског рата и Византија и Србија коначно су могле да одахну. Пошто је добио престо помоћу савезника, Мехмед I лепо се одужио својим помагачима. Деспот Стефан је добио Знепоље и град Копријан и „*друге области*“ које се не помињу изближе¹⁰⁵, док је Византинцима вратио обећане територије. Он је цару Манојлу уступио тврђаве дуж Црног мора, села и тврђаве Тесалије и све дуж Мраморног мора.¹⁰⁶

Србија је након овога могла да одахне на више поља. Османска царевина више јој није била претња, напосред је остварила добре односе са султаном. Унутрашње прилике су се смириле. Дугогодишњи рат међу браћом Стефаном и Вуком, где зачетке можемо тражити још након битке код Трипоља, 1402. године, а који је кулминирао 1408-1409. коначно је јењавао. Деспот је 1409. године власт поделио са братом Вуком, коме су припали јужни делови државне територије.¹⁰⁷ Та подељеност није дуго трајала јер је средином 1410. године Вук Лазаревић заједно са Лазаром Бранковићем погубљен од стране турског принца Мусе.¹⁰⁸ Деспот Стефан и Ђурађ Бранковић, који су преживели ове недаће, остали су растрзани турским међусобним борбама. Међутим, у јесен 1412. године, дошло је до измирења Стефана и Ђурађа, које је олакшала и чињеница да је деспот био без порода, а Вуковом и Лазаревом смрћу Ђурађ је остао најближи (и једини) мушки сродник деспота Стефана. Тада отпочиње нов период у развоју српске деспотовине, период војног, материјалног и културног препорода који је пратило сређивање прилика у земљи али и са суседним државама.¹⁰⁹ Ђурађ Бранковић, потпуно измирен са Стефаном, оженио се по други пут 1414. године Иреном (Ирином) Кантакузиновом и приближио се Византији и хришћанском савезу.¹¹⁰

Деспот се се нарочито од 1411. године окренуо према Угарској. Те године је Жигмунд Луксембуршки постао римско-немачки краљ, па је више него раније усмеравао пажњу

¹⁰⁵ Ђоровић, Историја српског народа II, 197-198.

¹⁰⁶ Николић, Византијски писци о Србији, 76.

¹⁰⁷ Ђирковић, Срби у средњем веку, 188.

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ ИСН II, 87. (Ј. Калић)

¹¹⁰ Ђоровић, Историја српског народа II, 198.

према европским збивањима која су се тичала његове огромне државе.¹¹¹ Са новим обавезама, све мање је имао времена да се бави антитурском политиком. Због ограничених снага био је упућен на то да границе брани туђим снагама. Стефан Лазаревић је био драгоцен савезник на истуреном положају према Турцима. Српска деспотовина представљала је, у ствари, тампон-зону између Османлија и Уграске.¹¹² Отварање Србије према Средњој Европи, која до тада није била позната, представља прекретницу. Угарска за Србе више није била непозната земља: у крајеве северно од Саве и Дунава одлазе представници српске властеле, најчешће у деспотовој пратњи, и домаћини су се не једном дивили њиховом броју, изгледу и наоружању.¹¹³ Западноевропски утицаји постепено продиру у српско друштво. Сам деспот усвојио је неке облике понашања типичне за европски ритерски сталеж. Византијски деспот, одликован на царском двору Палеолога, постао је угарски великаш и достојанственик Жигмундовога двора. Византијском се титулом земља није могла бранити од Турака, сама се више није могла одржати. Зато је Лазарев син потражио ослонац у угарском друштву.¹¹⁴

Мехмед I је само привремено и непотпуно успео да сузбије центрифугалне тежње принчева и старих анадолијских породица. Овај сукоб окончао је у корист централне власти тек његов син Мурат II.¹¹⁵ Мехмед I, са друге стране настојао је да по сваку цену избегне рат са хришћанима. Било му је важно да има стабилне границе, како би могао да консолидује царство изнутра. Међутим, када је султан Мехмед припојио неке анадолске кнежевине, а друге свео на своје вазале, Византија и балкански владари схватили су да им од њега прети опасност. Године 1416. Венеција, Византија и Влашка повеле су тако енергичну политику да се османска држава, коју је Мехмед поново ујединио, опет суочила са претњом да може бити распарчана и уништена.¹¹⁶ Мехмедов брат Мустафа ставио се на чело побуне против Мехмеда у Румелији 29. маја, 1416. године, на шта су га подстакле Византија и Влашка, а венецијска флота уништила је османске поморске снаге

¹¹¹ Калић, Срби у позном средњем веку, 114-115.

¹¹² Исто.

¹¹³ Исто, 116-117.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Бурић, Сумрак, 157.

¹¹⁶ Иналџик, Османско царство, 27.

код Галипоља.¹¹⁷ Битка се одиграла 29-30. јуна, 1416. године ¹¹⁸испред галипољске луке. Заповедник млетачке флоте Пјеро Лоредан је фактички нудио двобој, а Османлије су олако то прихватиле, иако се главнина турске војске налазила далеко, по свој прилици, борећи се на Дунаву са Мустафом и Власима. Одневши сјајну победу, млетачки адмирал је Венецији омогућио неколико деценија несумњиве доминације на источном Средоземљу, мада ће остати вечито питање није ли Република после тријумфа могла да учини за себе више од онога што је урадила.¹¹⁹

Влашки кнез Мирча, давао је подршку Мустафи, а потом штитио Шејха Бедредина који је у западној Анадолији и у области Добруџе и Делиормана на румелијској граници био подигао опасан устанак.¹²⁰ Султан Мехмед принудио је Мустафу да потражи уточиште код Византинаца, а у јесен 1416. године угушио је и Шејх-Бедрединову буну. Увидевши неопходност склапања мира са Византијом, потписао је са њом уговор према којем је требало да цар држи Мустафу у заробљеништву, а Царству је обећао *status quo*.¹²¹ Ови догађаји били су повод султану Мехмеду да са војском крене на Влашку и казни војводу Мирчу. Поход се по свој прилици збио у пролеће 1417. године. Пред Мехмедовом силом Мирча Стари морао је да се повинује, те је пристао да плаћа данак који му је султан одредио. Међутим, већ почетком јануара 1419. године Мирча се упокојио, а султан је исте године Ђурђево претворио у истурену османску предстражу на левој обали Дунава.¹²² Од 1416. године, схватајући да је прерано да се оживи Бајазитова централизована империја, Мехмед се определио са помирљиву политику.¹²³

Четири године је протекло без већих, боље рећи неуобичајних непријатељства, откако се завршила прва фаза Мустафине побуне против Мехмеда II. Од Срба, од којих се пре коју деценију у Византији много очекивало, користи није било.¹²⁴ Најиустакнутији међу њима,

¹¹⁷ Исто.

¹¹⁸ Ђурић, Сумрак, 167.

¹¹⁹ Исто.

¹²⁰ Иналџик, Османско царство, 27.

¹²¹ Исто.

¹²² Николић, Византијски писци о Србији, 78; Иналџик, Османско царство, 27-28.

¹²³ Иналџик, Османско царство, 28.

¹²⁴ Ђурић, Сумрак, 200.

деспот Стефан Лазаревић управо је извршио своје редовне дужности према угарском краљу борећи се против Хусита¹²⁵, а на другој страни ни он није изостајао од бесконачних трвења око земаља у зетском приморју и Албанији.¹²⁶ Септембра 1421. године деспоту Стефану је коначно пошло за руком да ове територије припоји, а стекао је и подршку свог другог сизерена, новог султана Мурата II.¹²⁷

Уочи смрти 1421. године, Балша III који је управљао Зетом, а био је преко мајке унук светог кнеза Лазара, односно сестрић деспота Стефана, завештао је свом ујаку своју територију, који је с друге стране морао да ратује са Венецијом, како би прихватио део овог наслеђа. У рукама Венеције остао је Котор, Улцињ и Скадар, али и рђави односи, који ће касније (1442, 1448, 1455) утицати на положај Зете између Србије, Турака и Венеције.¹²⁸

На вест о Мехмедовој смрти 1421. године европске силе почињу опет да се интересују за дешавања на Балкану. Доласком његовог сина Мурата, нова опасност се надвила над суседне земље. У Цариграду је уз остарелог цара Манојла II Палеолога послове преузимао син Јован VIII. Како је Јован био присталица одлучнијег иступања пред султаном, за разлику од свога оца који је био присталица умереније политике, Византија је поново начинила велику грешку, која је умало није коштала престонице. Помажући Муратове супарнике, она је на тај начин покушавала да олабави противника. Из освете, Мурат је лета 1422. године (10. јун, 1422)¹²⁹ опсео византијску престоницу, иако су Византинци чинили све да до тога не дође. Султан је имао само једно на уму, а то је заузеће Цариграда. На срећу цара Манојла II и Јована VIII (који је 19. јануара, 1421 . године¹³⁰ крунисан за цара и који се по други пут оженио, након смрти прве супруге Ане Василевне 1417.¹³¹) градски бедеми су и овог пута, као и много пута пре тога одолели, иако је Византија опет била препуштена сама себи. Сведочанство о овој опсади оставио нам је Сфранцис, у коме је записао: „10,1 . Осмог јуна исте године он је послао Михалвега

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Исто.

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ Ђирковић, Срби у средњем веку, 189.

¹²⁹ Бурић, Сумрак, 205.

¹³⁰ Исто, 191.

¹³¹ Исто, 178.

да би блокирао Константинопољ, а петнаестог дана истог месеца стигао је и Мурат, његов господар и опсео град, при чему је са собом довео и оковане апокрисијаре који су му претходно послати ради закључења мира-Димитрија Кантакузина, Матеја Ласкариса и граматика Ангела Филоматиса. 10,2. Двадесет другог дана месеца августа предузео је општи јуриш на Град. Пошто уз Божију помоћ, није постигао успех, он се шестог дана месеца септембра тридесет прве године удаљио од Константинопоља.¹³² Одлучујућу удар доћиће тек после тридесет година, али се може рећи да опсадом Цариграда 1422. године почиње последњи чин трагедије Византијског Царства.¹³³

У међувремену, јануара 1423. године¹³⁴ Мурат је успео да савлада и брата Мустафу. Постало је сасвим очигледно, да Османско царство ојачано у претходном периоду, било способно не само да одржи свој положај у балканским земљама, већ и да га наметне преосталим суседима. У Србији су то добро знали. Стефан Лазаревић је одбио да пружи помоћ одметницима од султана и обновио је вазалске односе са Муратом када му је овај упутио посланике у Београд 1422. године¹³⁵. Још једном су се разишли интереси византијског двора и српског деспота.

Након опсаде, византијски цар и царство суочили су се са новом навалом султана Мурата II. Наиме, 1423. године Турци су поново упали у јужну Грчку. Срушен је Хексамилон, бедем на Коринтској превлаци, који је Манојло 1415. године, са толико напора обновио, и читава Мореја је опустошена. Византијска влада је једва успела да склопи мир са Муратом II, тек пошто је она пристала на плаћање данка (1424) године.¹³⁶ На тај начин, Византија се поново нашла у вазалном односу према Османском царству, кога се била ослободила након Ангорске битке.¹³⁷ Убрзо је дошло и до слома Солуна, којим је управљао трећи син цара Манојла, Андроник. Стање је било неиздрживо и безизлазно, тако да је он одлучио

¹³² *Сфранцис*, Хроника, 52-53.

¹³³ *Острогорски*, Историја Византије, 518.

¹³⁴ *Калић*, Деспот Стефан и Византија, 35.

¹³⁵ *Ђирковић*, Срби у средњем веку, стр. 189.; *Калић*, Деспот Стефан и Византија, 35.

¹³⁶ *Острогорски*, Историја Византија, 518.

¹³⁷ *Исто*.

да овај град преда у руке Млецима. То је наљутило новог султана. Иако су Млеци покушали да се споразумеју са њим на све начине, султан је неколико година касније, тачније 29. марта, 1430. овај град освојио на јуриш.¹³⁸

Цариград је посегао за јединим преосталим средством- а то је тражење помоћи на Западу. Византијска искуства на том плану, нису обећавала много. Искусио их је цар Манојло, током свог вишегодишњег боравка у западним земљама. Увек је црквена унија била предуслов за помоћ, а обећања неизвесна и нејасна. Ипак, тим путем морао је да крене и Јован VIII, новембра 1423. године.¹³⁹ Оне се најпре, упутио ка Венецији, у намери да она буде та која ће стати на чело за стварање хришћанске лиге у борби против Турака. Међутим, та иницијатива се у Венецији сукобљавала са мноштвом интереса које су Млечани имали у односима са суседним државама у самој Италији и ван ње. Посебно су били важни односи Венеције и Угарске, одавно супарнички у Далмацији и другим местима. Без њихове сарадње у заједничком подухвату борба против Османлија није била могућа. Неповерење је било велико и једино што је могао да понуди византијски цар било је своје посредништво у преговорима о њиховом измирењу. После задржавања у Милану, Мантови и Павији, Јован VIII је кренуо на двор угарског краља Жигмунда. Ту је стигао крајем јуна 1424. године¹⁴⁰, и тамо га је између осталог сачекао и српски деспот Стефан Лазаревић.¹⁴¹

Краљ Жигмунд је учинио велике почести византијском цару испред Будима. Овде су вођени велики разговори. Покренуте су бројне теме, а које су биле у вези са тренутном ситуацијом. Жигмунд је говорио о превазилажењу црквеног спора (везано за унију), док је за византијског цара најважније питање било борба против Турака и опстанак његове државе. Како крсташка акција против Турака није била страна угарском краљу, у току ових двомесечних преговора (22. јун-24. август, 1424. године), изгледа да су неки конкретни

¹³⁸ Исто, 519.

¹³⁹ Калић, Деспот Стефан и Византија, 35.

¹⁴⁰ Исто.

¹⁴¹ Калић, Срби у позном средњем веку, 130-131.

планови и уобличени.¹⁴² Мада, све је зависило од односа Угарске и Венеције. Преговори о помирењу текли су споро и настављени су након одласка Јована VIII из Угарске.¹⁴³

У свим овим преговорима учествовао је и Стефан Лазаревић. Током 1425. године одвијала се жива дипломатска активност. Српски деспот је у то време био запажена личност на европској политичкој сцени.¹⁴⁴ Деспотов посланик је почетком августа, 1425. године у Венецији предлагао склапање српско-млетачког мира (сукоби у Зети, наслеђе Балше III). Истовремено је наставио активност, коју је покренуо византијски цар, а то је измирење Венеције и Угарске и залагао се за даљу борбу за Турцима, истичући новог претендента на турски престо Мустафу, као корисног учесника у заједничкој борби против Мурата II.¹⁴⁵ Године 1425. напослетку је у Венецију стигао угарски план за склапање антитурског савеза. Међутим, све је још било спорно (опремање војске, финансијска питања, Угарска је тражила од Венеције да неће склапати сепаратни мир са султаном и др.). Неповерење је било велико и обострано. У таквим околностима, Мурат је напао Србију у јесен 1425. године.¹⁴⁶ Његова војска нанела је велику штету Србији. На срећу, ова епизода је завршена миром, који је потписан исте године.¹⁴⁷

Преговори о антитурском, хришћанском савезу пренели су се и на 1426. годину. На помирењу Угарске и Венеције, радила је сада и Фиренца, поред и даље велике активности српског деспота и византијског цара. Деспот Стефан и Јован VIII коначно су били на истој адреси. Опет их је иста несрећа спојила. Међутим, крај ових дугих и тешких преговора, деспот Стефан није доживео. Турци су почетком 1427. године напали Србију, а јула исте године деспот је преминуо.¹⁴⁸ Константин Философ о деспотовој смрти каже : *„Али блажени (Деспот) са једне стране слао је цару обиље дарова, а са друге стране је обилазио земљу како би још (који) Божији храм подигао. Одатле чу да је то (угарско) острво заузето. Крете (отуда) и упути се ка Београду. Дошавши до места по имену*

¹⁴² Калић, Деспот Стефан и Византија, 35.

¹⁴³ Исто.

¹⁴⁴ Калић, Срби у позном средњем веку, 132-133.

¹⁴⁵ Исто, 132-133.

¹⁴⁶ Калић, Деспот Стефан и Византија, 36-37.

¹⁴⁷ Исто, 37.

¹⁴⁸ Исто.

Главица, ручао је, а (онда) пошао у лов; ловећи, узео је на своју руку крагујца/сокола/. (Међутим), узевши га, није га држао како треба, он, који је до сада све радио и чинио како треба и на дивљење (свију); нагињао се (час) на једну (час) на другу страну, као да ће са коња пасти. (Пратиоци) га обухватише са обе стране (и) поведоше га до шатора. Кад се нађе у шатору лежаше- а то беше за све дирљив призор, изустивши само једанпут: „По Ђурђа, по Ђурђа!“ До ујутру ништа (више) не рече, а тада и дух свој предаде Господу. Престави се године 6935 (1427), у 19-ти дан месеца јула, у суботу, у 5. час дана. „¹⁴⁹

Везе између Византије и Србије у последњим деценијама постојања самосталних балканских земаља имају један реалан циљ: организовање заједничке борбе против Турака.¹⁵⁰ Ако се односи између Византије и Србије у периоду владавине деспота Стефана Лазаревића посматрају на политичкој равни, свакако је дошло до удаљавања: заједничка граница више не постоји, турски поседи раздвајају две државе. Свако води своју политику према тренутним интересима и приликама. Савезнике траже на различитим местима: Византија помоћ тражи на Западу, Србија у Угарској.

Деспотска титула прати прилике времена. Она временом од личне и дворске титуле из Византије у Србији постаје владарска титула, а у Угарској се у разним варијантама везује за „*Рашку Краљевину*“. То је земља коју запад познаје и признаје.¹⁵¹ Деспотска титула у идеолошком смислу, ближа је сада западноевропском моделу. Све је то сада далеко од византијских норми. Свет се изменио. Само уз подршку Угарске (војну и економску) могли су се бранити остаци српске државе. Мада и то само привремено.¹⁵²

¹⁴⁹ *Философ*, Живот Стефана Лазаревића деспота српског, 86., 94-95.

¹⁵⁰ *Ферјанчић*, Византија и Ј. Словени, 136.

¹⁵¹ *Калић*, Деспот Стефан и Византија, 38.

¹⁵² *Исто*, 39.

Други део (1427-1439)

Деспотска титула Ђурађа Бранковића

Као што смо имали прилике да видимо, заједничка опасност која се надвила над Балканом, довела је до веће сарадње Византије и Србије. Из заједничке потребе организовања борбе против Турака произашле су неке значајне карактеристике византијско-српских односа тога времена, које нису присутне у ранијим вековима, а њихова обележја су нарочито уочљива током дуге владавине деспота Ђурађа Бранковића (1427-1456).¹⁵³

У неповољним приликама за Србију, док је трајала турска најезда, а у земљи владао страх и унутрашњи немири изненада је преминуо деспот Стефан Лазаревић, 19. јула, 1427. године у селу Глави. Питање наслеђа престола није се доводило у питање. Знатно пре његове смрти одређено је да ће га наследити сестрић Ђурађ Бранковић са којим се деспот од 1412. године, налазио у добрим односима; та одлука је легализована, вероватно на сабору у рудничкој Сребреници, 1426. године пред властелом и свештенством¹⁵⁴. Он што је важно истаћи, јесте да Ђурађ Бранковић није наследио заједно са положајем владара и титулу деспота.¹⁵⁵ Такође је важно напоменути, да се Ђурађ Бранковић, 1414. године оженио Ирином Кантакузин, праунуком византијског цара Јована VI Кантакузина, што свакако није било без значаја и за касније додељивање деспотске титуле од стране византијског цара.¹⁵⁶

Када је дошао на власт, Ђурађ је био у педестим годинама, зрео човек пун државничког и ратног искуства. Његовим доласком на престо, дошло је до коначног и формалног уједињења земаља Лазаревића и Бранковића. Са друге стране, сам чин наследства власти

¹⁵³ Ферјанчић, Византинци у Србији прве половине 15. века, 173.

¹⁵⁴ Веселиновић, Држава српских деспота, 61-62.

¹⁵⁵ Ферјанчић, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, 187.

¹⁵⁶ Веселиновић, Држава српских деспота, 62.

није значио и наслеђивање деспотске титуле за коју смо већ видели да није била аутоматски наследна.¹⁵⁷

Оно што се одмах може рећи, јесте да је он титулу деспота могао добити једино од византијског цара, из Цариграда. Овим се негира чињеница, да је Ђурађ добио титулу деспота из Угарске. Уговором у бањи Тати (коморанска жупанија)¹⁵⁸ из 1426. године, деспот Стефан је тражио од краља Жигмунда да призна Ђурђа Бранковића за његовог наследника, да га уврсти у ред угарске властеле, што је значило и право на наслеђе пространих деспотових поседа у Угарској. На овај начин, деспот Стефан је желео да обезбеди континуитет власти у Србији, после своје смрти.¹⁵⁹ Угарски краљ је прихватио деспотове захтеве, али под условом да Србија врати Угарској, градове Београд и Голубац, Мачву и крајеве западно од Дрине.¹⁶⁰ Одмах након деспотове смрти угарски краљ кренуо је са војском према Београду. Било је очекивано да ће доћи до извесног отпора. Деспотов заповедник Београда, одбио је да преда град било коме, осим новом српском владару. Септембра, 1427. године у Београд је стигао и деспот Ђурађ, и након двомесечних преговора град је коначно предат Угарима, уз обнављање вазалских односа и признавање права на престо, као и на уживање поседа деспота Стефана у Угарској.¹⁶¹

Деспот Ђурађ је наследио престо у приликама које ће га пратити читавог живота. Србија се сада нашла између Османлија и Угарске, и сама угрожена ширењем Османлија. То се може посматрати и као извесни успех, јер се *господин* Ђурађ одржао на власти. Србија је и даље била тампон-држава између Угарске и Турске.¹⁶² Због свог положаја, Османлије су готово читаву 1427. годину пљачкали Србију, наносећи јој огромне штете. Успели су да се докопају и града Голупца на Дунаву, искористивши неспоразум између градског заповедника војводе Јеремије и краља Жигмунда.¹⁶³ Угарски краљ је 1428. године претрпео огроман пораз код овог града од стране Османлија. Оно што је било од

¹⁵⁷ Исто.

¹⁵⁸ Калић, Срби у средњем веку, 136-137.

¹⁵⁹ Веселиновић, Држава српских деспота, 62.

¹⁶⁰ Исто.

¹⁶¹ Калић, Срби у позном средњем веку, 162-163.

¹⁶² Спремић, Деспот Ђурађ и његово доба, 112.

¹⁶³ Калић, Срби у позном средњем веку, 164-165.

пресудне важности за Србију, у том тренутку, јесте сређивање односа са суседима. Положај Србије, зависио је од Угара, али и од односа са султаном. Када је *господин* Ђурађ признао врховну власт султана, уговорено је да плаћа годишњи данак од 50.000 дуката и да, султану ако затреба упути одред од две хиљаде коњаника, под заповедништвом једног од својих синова или војсковођа.¹⁶⁴

Када је дошло до измене на српском двору, Византијско царство је паралелно са тим водило своје битке, такође у тешким околностима. Власт цара Јована VIII, који је 1425. године преузео самосталну владавину, била је сведена на Цариград и околину, док су његова браћа управљала мањим територијама (апанажама), непрекидно изложени и нападима Турака и покушајима Венеције да прошири своје поседе и утицај. У међувремену, дошло је до рата Венеције и Османлија (о чему ће касније бити више речи), око Солуна, који је предат 1423. од стране тада Андроника, сина цара Манојла, који је управљао градом, у руке Венеције, а 1430. године коначно освојен од стране Османлија, и тај рат је додатно продубио сукоб између ових земаља.¹⁶⁵

Цар Јован, је и у оваквим околностима покушао да своју власт наметне неким другим деловима Царства. У јесен 1427. године, повео је борбу за освајањеседа у Мореји у чему је имао успеха и те и наредне године. Основни циљ било је освајање Кларенце, а затим и Патраса са читавом Ахајом¹⁶⁶, у чему су браћа из династије Палеолог имали успеха. Кларенца је освојена, коју је у име Константина Драгаша, 1. маја, 1428. године преузео нико други него историчар Георгије Сфранцис. Он у свом делу пише: „ 16,1. По доласку у Мореју ја сам се налазио у потпуној потчињености код једног, као што сам горе објаснио, али љубав и наде сам везивао за другог. Пошто смо срећно допловили у Мореју, сва господа и браћа покренула су се ка оним земљама којима је у Мореји владао деспот Карло: на крају ни они нису имали довољно снаге да би могли да потчине себи сву територију која је припадала Карлу, нити је он сам могао да одбрани све поседе које је још држао, јер су наша господа заузела део његове земље. Испоставило се да је

¹⁶⁴ Исто, 166-167.

¹⁶⁵ Исто, 172-173.

¹⁶⁶ Ђурић, Сумрак, 242-250.

најбоље да се деспот кир Константин ожени рођаком овог деспота Карла, и да тврђаве које је овај држао у Мореји узме као мираз. Када је тај план био остварен ја сам првог маја исте године био послат да преузмет управу над Кларенцом, а други – у друге тврђаве.¹⁶⁷ Патрас је освојен 1429. године, а јула, 1430. године Драгашу је припала варошка тврђава.¹⁶⁸ Након освајања у Мореји, дошло је до сукоба између браће, који су додатно спутавала цара Јована, али чак и у таквим околностима углед Византијског царства у очима суседа није опадао. Српски владари и даље су поштовали стари поредак, у коме је византијски цар имао првенство међу хришћанским владарима.¹⁶⁹

Ђурађ Бранковић добио је титулу деспота, опет од стране византијског цара, али не у Цариграду. Ђурађ је добио деспотско достојанство, али је строги византијски протокол прилагођен за царског изасланика, а не самог цара. Наиме, како прича византијски писац Дука, мада хронолошки збркано, Ђурађ је знаке деспотског достојанства добио од Георгија Филантропина, изасланика византијског цара Јована VIII Палеолога. Георгије је био потомак господара Тесалије, а цар Јован VIII, био је потомак Српкиње Јелене Драгаш. Иначе, Георгије је био један од највиших достојанственика Јована VIII: обављао је дужност његовог министра. По његовом доласку, обављена је церемонија, у складу са старом византијском традицијом, а коју су Срби неизмерно поштовали. У време Деспотовине дошла је до изражаја солидарност између два православна народа, којима је претила заједничка опасност од муслиманског освајача.¹⁷⁰

Обреду крунисања присуствовала је цела Ђурђева породица, насликана на Есфигменској повељи.¹⁷¹ Ту су били и световни и духовни достојанственици, на челу са патријархом, чије је присуство иначе било обавезно. Сам обред састојао се од световног и духовног дела, током ког је певано „многољествије“. Када је Ђурађ примио власт 1427. године, није дозволио да се оно отпева. Добро познавајући ред, кога се у потпуности држао, знао је да

¹⁶⁷ *Сфранцис*, Хроника, 65.

¹⁶⁸ *Ђурић*, Сумрак, 250.

¹⁶⁹ *Калић*, Срби у позном средњем веку, 172-173.

¹⁷⁰ *Спремић*, Деспот Ђурађ, 136-137.

¹⁷¹ *Исто*.

на њега нема право.¹⁷² Сам чин крунисања, без сумње уприличен је у Жичи, у којој је Ђурађ боравио још почетком септембра, а у њој је углавном резидирао и патријарх.¹⁷³

Тек Ђурђевићем венчавањем за деспота, у потпуности је стари српски владар замењен новим. Формално гледано, тек је у лето 1429. године, Ђурађ преузео власт као нови деспот. Додељивањем деспотских титула византијски цар успостављао своју идејну супрематију над Србијом, а српски владари своју државу тако укључивали у византијску породицу држава и народа са василевсом на челу.¹⁷⁴ Примајући деспотско достојанство из Цариграда, српски владари су изражавали идеалну подређеност византијским царевима и добијали своје место на идеалној лествици хришћанских држава. Сами цареви остајали су у својим традиционалним оквирима тј. делили су титуле балканским владарима, и тако, у теорији, играли главну улогу у источном хришћанском свету. Ти, међутим, традиционални оквири били су више илузија, јер је стварност била сасвим другачија. Добијање деспотске титуле није повлачило стварну зависност Србије од Византије.¹⁷⁵

¹⁷² Исто, 137.

¹⁷³ Исто.

¹⁷⁴ Николић, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава, 11.

¹⁷⁵ Спремић, Деспот Ђурађ, 140.

Византинци у Србији у време деспота Ђурђа Бранковића

Као што смо већ поменули, Солун је предат у руке Венецијанаца, у лето 1423. године, јер се у том моменту налазио под османском блокадом. Деспот Андроник тада није имао другог избора, јер је град трпео од беде и глади. Стање је изгледало безнадежно. Млетачка Република се тада обавезала да ће поштовати права и обичаје грађана и преузела је на себе исхрану и одбрану града. То је изазвало јаку реакцију султана, који је овај град сматрао својим сигурним пленом. Млеци су покушавали да се нагоде са султаном и њихови предлози из године у годину постајали су све шири, јер је турски притисак бивао све јачи, а несташица у граду све већа. Прво су нудили, без колебања, да султану плаћају 100.000 аспра, колико је плаћао и византијски деспот, затим се повећавала сфота на 150.000 и на крају, чак на 300.000 аспра. Но, сва погађања и ценкања била су узалудна и после кратке владавине од свега седам година Млеци су изгубили град.¹⁷⁶ Солун је пао 29. марта, 1430. године¹⁷⁷. Њега је наводно султан Мурат освојио на јуриш, са 19.000 ратника, а Венецији није остало ништа друго него да моли за мир. Према одредбама мира од 4. септембра, 1430. године, Млечанима је дозвољена трговина на османлијској територији, али и наметнути су им нови годишњи трибути на поседе у Албанији, као и за Нафпакт.¹⁷⁸ Након тога, Османлије су прибегле агресивнијој политици на Балкану. Они су јасно схватили да ће територије јужно од Саве и Дунава бити за њих безбедне једино ако се налазе под њиховом непосредном управом, те да стога морају оспорити угарске захтеве у погледу Србије, као и венецијанске захтеве према Мореји и Албанији.¹⁷⁹

Пад Солуна одјекнуо је у Србији, као гром из ведра неба. Био је то некада други по величини град Византијског царства, излазна лука на широко балканско залеђе, са којим су Срби били многоструко повезани. Деспот Ђурађ, као верни вазал султана Мурата, морао је да пошаље помоћну војску султану за освајање Солуна. Супруга деспота српског

¹⁷⁶ *Острогорски*, Историја Византије, 519.

¹⁷⁷ *Ђурић*, Сумрак, 257.

¹⁷⁸ *Исто*, 235.

¹⁷⁹ *Иналцик*, Османско Царство, 30.

Ирина Кантакузин, на српски двор дошла је из Солуна (потичала је из оне гране Кантакузина, која се почетком XV века населила у Солуну)¹⁸⁰. Најстарији син Ирине и Ђурђа, Гргур, предводио је овај помоћни одред. Судбина му је доделила да доживи ватрено крштење освајајући град своје мајке.¹⁸¹ Иако се савијао пред султаном, деспот српски морао је дати одушка свом болу. Извори кажу, да је деспот Ђурађ откупио многе Грке из ропства. Тада је у Србију, вероватно, дошао и брат Ирине (Јерине) Кантакузин, Тома.

Доласком Ирине Кантакузин, дошло је пуно Византинаца. Њихов број се знатно повећао након пада Солуна, који су имали знатног удела у животу тадашње српске државе. Неки од њих припадали су најужем породичном кругу саме српске владарке, стога заслужију одређену пажњу. На првом месту ваља поменути брата Ирине Кантакузин **Георгија Кантакузина**, који је између осталог био и позната личност византијске историје прве половине 15. века, који се најпре налазио у служби деспота Константина Палеолога. Он је фебруара 1431. године, долазио у Дубровник као посланик деспота Константина, одакле је о исходу мисије обавештавао свог господара.¹⁸² Када се 1437. године Константин Палеолог, запутио ка Цариграду, како би тамо мењао свога брата цара Јована VIII, који се у том моменту запутио у Италију, Георгије је најпре отишао својој сестри Јелени у Трапезунт, удатој за цара Јована IV Комнина, а након тога се запутио својој сестри Ирени у Смедерево.¹⁸³ Георгије је нашао свога зета у рату са Угарском (тачније, деспотова земља страдала је од османлијске и угарске војске приликом њихових сукоба 1435-1437. године), па је одлучио да остане у Србији, како би му помогао у подизању утврђења Смедерево и одбрани града.¹⁸⁴ Из извора није јасно колико је дуго боравио у Смедереву. Георгије Кантакузин је био изузетно образован човек. Изградњом утврђења Смедерево и у

¹⁸⁰ Ферјанчић, Византинци у Србији у првој половини 15. века, 181.

¹⁸¹ Спремић, Деспот Ђурађ, 142.

¹⁸² Ферјанчић, Византинци у Србији у првој половини 15. века, 197.

¹⁸³ Исто, 197-198.

¹⁸⁴ Исто.

историји Смедерева након 1437. године, на делу је показао да је био човек великог знања и талента. Потоња столећа су то потврдила.¹⁸⁵

Можда најзначајнија личност овог периода, био је горе поменути, такође брат деспотице Ирине, **Тома Кантакузин**. Није познато којим је путевима дошао до Србије, али се зна да је 1433. године имао куће у Сребреници, што значи да је дошао нешто раније, отприлике у време пада Солуна.¹⁸⁶ Тома се вероватно сам упутио ка Србији, користећи предности непосредног сродства са женом тамошњег владара. Он се најпре привремено настанио у Новом Брду, али се није дуго задржавао овде, већ је отишао на двор своје сестре и зета.¹⁸⁷ Он је у Србији стекао дугу и плодну каријеру. Стекао је велико богатство. Одмах након доласка имао је велики утицај у Србији. Помагао је при изградњи Смедерева (које се градило, најпре од 1428. до 1430. године, а онда све до 1439. године), али и при одбрани Смедерева 1439. године, где се посебно истакао, као један од главних бранилаца овог града, уз сестрића Гргура. Такође, командовао је у походима против босанског краља и Млечана у Зети.¹⁸⁸ У тешком времену између 1439. и 1444. године, Тома Кантакузин је започео своју војничку каријеру, која је настављена касније са мање успеха. Он је имао утицај на двору деспота Ђурђа, скоро до самог краја српске државе.

Поред најближих сродника деспотице Ирине, у Србију су пред Османлијама, побегли многи Грци. Природа и карактер извора условили су да су нам најбоље познати Грци који су се сместили у Новом Брду, као јаком рудничком центру и овде основали своје породице. Помиње се извесни *Калојан (Јован) Русота*, који је напре био у служби деспота Константина Палеолога до 1429. године, а како у позновизантијским изворима нема више података о овом Јовану Русоти, па се може претпоставити да се након 1429. године нашао у Србији, односно у Новом Брду, где је стекао успешну каријеру. Међутим, постојао је још један *Калојан*, који се доселио почеком 15. века у Србију, и био цариник у Новом Брду. Он је вероватно надживео свог имењака. Између осталог, касније се помињу Манојло и

¹⁸⁵ *Спремић*, Деспот Ђурађ, 142.

¹⁸⁶ *Исто*.

¹⁸⁷ *Ферјанчић*, Византинци у Србији у првој половини 15. века, 194.

¹⁸⁸ ИСН II, 228-229. (*Ј. Калић*)

Јелена, деца Калојана Русоте.¹⁸⁹ Истовремено се помиње већи број лица под именом Манојло, Комнин, а особито Кантакузин, за које се сигурно зна да су били Грци. Живели су по рударским местима, чак и неким мањим и бавили су се уносним пословима. Неки од ових мање познатих Грка помињу се као цариници, кнежеви, логотети, чак и као војводе, што указује на то да су заузимали значајне положаје у Србији.¹⁹⁰

Међу житељима Византијског царства, важно је поменути и супругу, последњег српског деспота, пре пада Деспотовине, Лазара Бранковића. Била је то кћер деспота Томе, **Јелена Палеолог** која се крајем 1446. године удала за Лазара, трећег сина деспота Ђурђа, јединог од његових синова који је сачувао вид.¹⁹¹ Преговори су започети у пролеће 1446. године, вероватно посредством Томиног брата, Константина Палеолога.¹⁹² То што је Јелена била Византинка, притом и блиска сродница из династије Палеолога у Србији је било од велике важности. О томе нас извештава чувени и више поменути Георгије Сфранцис: „28,1. А у октобру исте године ћерка деспота Томе кира Јелена отпутовала је из Кларенце да би отишла у Србију и удала се за Лазара, сина деспота кира Георгија, што се и догодило. 28,2. Из тог разлога василевс кир Јован је Лазару доделио титулу деспота преко Георгија Филантропина.“¹⁹³

О животу деспотице Јелене у Србији, не постоји пуно података, све до смрти остарелог деспота Ђурђа (24. децембра, 1456. године), када је власт преузео њен супруг, Лазар Бранковић. Али судбина се поиграла и са Јеленом Палеолог, јер је већ 20. јануара, 1458. године умро и њен супруг Лазар, када се опет поставило питање наслеђивања престола, пошто Јелена и Лазар нису имали мушких потомака. Тада је стицајем околности, Јелена добила извештан значај у бурним збивањима у последњим данима историје и живота српске државе.¹⁹⁴ Заједно са деспотицом Јеленом у тим збивањима је учествовала још једна личност која је припадала византијском свету, а то је *Михајло Анђеловић*. Он је био

¹⁸⁹ Ферјанчић, Византинци у Србији у првој половини 15. века, 201.

¹⁹⁰ ИСН II, 228-229. (Ј. Калић)

¹⁹¹ Ласкарис, Византијске принцезе, 119.

¹⁹² Ферјанчић, Византинци у Србији у првој половини 15. века, 205-206.

¹⁹³ Сфранцис, Хроника, 123.

¹⁹⁴ Ферјанчић, Византинци у Србији у првој половини 15. века, 207.

син неког Михајла, који је био син кесара Алексеја или Манојла Филантропина, последњих хришћанских владара Тесалије, пре пада под турску власт (1393), који се обрео у Србији и оженио српкињом, рођеном по свој прилици у Новом Брду. Михајло Анђеловић је имао брата Махмуда, који је био истакнута личност на двору султана Мехмеда II. Михајло је у Србији стекао успешну каријеру. Под деспотом Ђурђем и његовим наследницима заузимао је највише положаје и добио значајну улогу у судбоносним збивањима у Смедереву, непосредно пред коначан пад под турску власт 1459. године.¹⁹⁵

Као што смо видели, изасланик византијског цара Георгије Филантропин два пута је посетио Србију, доносећи деспотску титулу, будући да је 1429. године донео „*деспотски венац*“ и за оца будућег деспота Лазара, Ђурђа. Бранковићи за разлику од деспота Стефана Лазаревића, нису имали среће да посете Цариград и директно приме деспотско достојанство из руку византијског цара, што се може приписати тадашњим приликама. Међутим, ни на овај начин није умањиван значај титуле. Ипак, Филантропин није једини царев изасланик који је посетио Србију. Свакако ту је и мало споменути Манојло Палеолог. Он је према речима Георгија Сфранциса, долазио 1451. године у Србију, како би уговорио брак између тада већ цара Константина XI Драгаша и Маре Бранковић, кћери деспота Ђурђа. Овај је посланик срдечно примљен на српском двору, али до договора није дошло јер је Мара наводно одбила да се уда.¹⁹⁶ Сфранцис је у свом делу записао: „*31,10. Ипак, мој господар василевс, када је видео да нисам допутовао ја, него неко из моје пратње, прочитао је прво писмо и растужио се, приговарајући и оптужујући ме за спорост. А када је сутрадан добио друго писмо, био је задовољан као да сам се и ја вратио. Одмах је спремио за пут Манојла Палеолога, рођака протостраторисе Кантакузине и послао га у Србију, па је ова варијанта била испробана: њени родитељи су саслушали предлог са радошћу и спремношћу да се прихвате посла. 31,11. Али испоставило се да је султанија молила Бога и да је дала завет да се, ако је Он некако ослободи из дома њеног тобожњег мужа, никада у животу неће за другог мушкарца,*

¹⁹⁵ Исто, 207-211.

¹⁹⁶ Исто, 207.

него ће остати слободна и по мери својих сила служиће своме Избавитељу. Услед овог разлога, та се идеја показала неостварљива.¹⁹⁷

Долазак Ирине Кантакузине у Србију и њен брак са Ђурђем Бранковићем био је пресудан за прилив Грка у градове и земље српске државе. Будући да је била ћерка Теодора Кантакузина¹⁹⁸, и припадала солунској грани ове славне византијске породице, 1430. година и пад Солуна под Турке условила је да многи угледни житељи овог града напусте своје домове и запуте се ка Србији, тражећи уточиште. Стално ратовање у Грчкој гонило је народ да бежи на север. Пристизали су људи из свих слојева друштва. Нарочито су се истицали калуђери из грчких крајева, који су ширили идеје мистицизма и песимизма, обично својствене избеглицама. Везе између византијског и српског двора, нарочито су ојачане у време деспота Ђурђа. Био је посебно везан за Грке, и радо их је примао и давао уносне положаје у својој држави. И поред његове привржености Грцима, деспот српски неће успети да сачува Цариград, због чега ће до краја свог живота горко патити.¹⁹⁹

Византијско-српски односи (1429/30-1439)

Околности за Византију и Србију у овом периоду нису нимало лаке. Шта више, из дана у дан ситуација је безизлазнија. Њихови односи, чини ми се, у овом периоду искључиво зависе од Османске царевине и њених потеза, као и од природе самог односа Угарске и Турске. У овом периоду, у време њихових сукоба, иако многе балканске земље не учествују директно, страховито страдају и то од стране обе државе.

Деспотска титула додељена је у време мира на српским границама. Њен положај био је утврђен трогодишњим примирјем, које су 1429. године склопиле Турска и Угарска.²⁰⁰ Додуше, обе су полагале право на Депостовину, тако да положај Србије између ове две државе није био завидан. У њиховим сукобима, Србија као тампон-зона, често је била

¹⁹⁷ *Сфранцис*, Хроника, 137.

¹⁹⁸ *Ферјанчић*, Византинци у Србији у првој половини 15. века, 212.

¹⁹⁹ ИСН II, 228-229. (*Ј. Калић*)

²⁰⁰ *Спремић*, Деспот Ђурађ, 141.

колатерална штета. Али и поред тога, Ђурађ се трудио да остане веран вазал на обе стране, трудећи се, колико год је могао да остану у миру. Као захвалност, за већ поменути, послати помоћни одред приликом освајања Солуна, султан је, као награду за Ђурђеву верност и примерно држање Гргура²⁰¹, Србима дао помоћни војни одред како би деспот средио прилике у Зети²⁰² и односе са Венецијом, који у овом моменту нису били најбољи.²⁰³ Деспот је врло добро знао, да његова судбина, као и судбина осталих хришћана зависи од Турака. Стога, им је верно и покорно служио. Захваљујући томе је успео да задржи свој међународни положај.²⁰⁴

Турци нису дирали Србију, иако су нападали земље даље на северу и западу. Ђурађ је сачувао мир, али је 1432. године прошао кроз нека искушења. Наиме, тада је истекло трогодишње примирје између Угарске и Османског царства и пошто су Турци обновили своје упаде у Влашку, угрожавајући тиме и Угарску, постојала је опасност и за Србију.²⁰⁵ На српског деспота, у османском врху нису гледали са поверењем. Сматрали су га саветником и поверљивим човеком угарског краља. Обећање које је деспот Ђурађ дао султану Мурату, а то је одлазак кћерке Маре у султанов харем, ови догађаји су додатно убрзали. Мара Бранковић је била, заправо залог за осигуравање Србије у односу на Османлије.²⁰⁶ Велики мираз је дат султану Мурату, уз невесту Мару.²⁰⁷ После вишегодишњих тешких преговора, они су успешно завршени одвођењем невесте 4. септембра, 1435. године.²⁰⁸ У таквим околностима, Мара је напустила своју земљу и кренула пут Једрена.²⁰⁹ Свечану поворку предводила су Марина браћа, Гргур и Стефан.²¹⁰ О удаји Маре Бранковић за султана сведочанство нам је оставио Мавро Орбин. Он у свом делу пише: „ *На то Мурат посла Ђурђу Сарџи-пашу са свога двора да тражи редован харач колико буде хтео, као и султану за жену деспотову кћер Марију. То је јако*

²⁰¹ Исто, 143.

²⁰² Исто.

²⁰³ Исто.

²⁰⁴ Исто, 148.

²⁰⁵ Николић, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава, 16.

²⁰⁶ Николић, Византијски писци о Србији, 101.

²⁰⁷ Спремић, Деспот Ђурађ, 158-159.

²⁰⁸ Исто, 193.

²⁰⁹ Исто.

²¹⁰ Исто.

*ражалостило Ђурђа: није му било криво да плати харач, али му је било веома тешко да му даде ћерку за жену. На крају савладан речима своје жене Јерине, или (како је други зову) Ирене, даде му је у нади да ће се тим сродством помирити с Муратом, али испаде другачије, како ћемо даље овде рећи.*²¹¹

Иако је успостављен мир између деспота Ђурђа и Османлија, то свакако није значило да су Турци веровали несрећном деспоту. Пратили су сваки његов покрет. Један погрешан корак могао је коштати деспота државе, али и живота. Као и његов ујак, својски се трудио да никако не расрди султана, а султан као да је чекао макар једну грешку деспота српског, да га нападне.²¹²

Са друге стране, за Византију која се налази у готово истој ситуацији као и претходних година, заузета сада и унутрашњим сукобима, једино главно питање јесте организовање одбране од Турака. Као што показују ранија искуства, то није било могуће. Преговори, које је још 1423/4. године започео цар Јован VIII, окончани су 1428. године, без успеха.²¹³ Ипак је јаз између краља Жигмунда и Венеције био непремостив. Након више пута поменутог пада Солуна, утицале су на целокупну политику Млетачке Републике према Турцима, што је у основи значило да Византија може очекивати какву-такву помоћ само од Угарске. Тако је дошло и до извесних промена у политици византијског цара према Венецији; настојао је да ограничи до тада изузетно повољан положај Млечана у своме Царству.²¹⁴

Византија и Србија у преговорима око уније цркава

Помоћ са Запада Византији је била неопходна. Јован VIII је пажљиво одмеравао све своје дипломатске поступке, добро пазећи на односе снага у Европи, али остављајући себи што слободније руке у доношењу одлука.²¹⁵ Међутим, поступци автократора у спољној политици, почев од 1430. године више него икада раније, а све у служби што скоријег

²¹¹ Орбин, Краљевство Словена, 325, 390.

²¹² Исто, 191.

²¹³ Калић, Срби у позном средњем веку, 172-173.

²¹⁴ Исто.

²¹⁵ Ђурић, Сумрак, 261.

црквеног помирења, били су често условљени ставовима царице-мајке и кругова који су иза ње стајали.²¹⁶

Од 1426. до 1430. године дошло је до застоја у црквеним преговорима око уније, и то више због незаинтересованости византијског цара, него због папе. Морамо напоменути да је ситуација на Западу била поприлично затегнута. Сукоби су потресали и католичку цркву, јачао је утицај црквених сабора. Најзначајнији сабори били су у Констанци (1414-1418), и сабор у Базелу(1431-1447). Начелно узев, ти сабори тежили су ограничавању папског ауторитета. Постојала су два средишта за преговоре о унији цркава: папа и Базелски сабор отворен 1431. године.²¹⁷ Даље преговоре одгодиће смрт папе Мартина V. На новоотвореном Базелском сабору 1431. године, говорило се о сједињењу.²¹⁸, чак је и краљ Жигмунд позвао цара Јована VIII 1434. године да унију склопи на Базелском сабору, а за узврат му је по ко зна који пут обећавао ефикасну војну заштиту. Свестан колико је Цариграду неопходна заштита и помоћ са стране, а надајући се да ће му она склапањем уније пристићи, Јован VIII се показао неосетљив на питања протокола и примата, прешао је преко неслагања патријарха и клира са другим делом папиног предлога, а који се тицао места одржавања сабора и јасно ставио до знања да је спреман да прихвати извесне понуде Христофора Гаратонија, легата папе Евгенија IV. У Византији се озбиљно рачунало на подршку Српске православне цркве у предстојећим преговорима око унији. Васељенски патријарх Јосиф се залагао да се о унији расправља на сабору представника католичке и православних цркава у Цариграду, што би за византијску страну било повољније него на Западу. У том случају, рачунало се на учешће Српске православне цркве и њену материјалну помоћ за подмирење великих расхода које такав скуп захтева.²¹⁹ Србија је позив за учешће на предстојећем сабору добила и од стране Базелског сабора, али и од Јована VIII.²²⁰ Наиме, почеком 1433. године сабор је упутио посланике у Србију, Угарску и Византију, са задатком да посети и деспота и поглавара

²¹⁶ Исто, 263-265.

²¹⁷ Калић, Срби у позном средњем веку, 175-176.

²¹⁸ Бурић, Сумрак, 259.

²¹⁹ Калић, Срби у позном средњем веку, 174-175.

²²⁰ Николић, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава, 13.

Српске православне цркве. Деспот их је примио и саслушао у своме двору у Некудиму 1433. године.²²¹

Цар Јован је на овај начин је унију користио само као средство да стигне до циља, никако као циљ.²²² Желео је само да сачува Византију неизбежно пропасти. Време је откуцавало, било га је све мање. На срећу успео је да убеди челне људе у Византији у неопходност постизања уније. Када је по среди становништво Царства у најширем смислу речи, оно је у великој већини било против уније, а нарочито против преговора са папом.²²³ Укратко, народ у престоници, а слично је било и у унутрашњости, прожимала су nelaгодна осећања. Пре свега, јер се сједињењем цркава из основа рушио систем вредности на којима је вековима почивала византијска царевина.²²⁴ У таквим околностима и под таквим притиском чекао се одговор из Базела, који је у Цариград стигао 1437. године.²²⁵

У међувремену, цар је успео уз помоћ својих сарадника да приволи и цариградског патријарха Јосифа II да крене на овај пут.²²⁶ Цар се потрудио да информише и позове на учешће у скором црквеном помирењу многе стране владаре, као и источне патријархе. Послао је изасланике у Ивирију и Трапезунт, Молдовлахију, кијевском митрополиту све Русије, источним патријарсима, а у јесен 1436. године и српскоме деспоту Ђурђу Бранковићу. Тражена је била помоћ и са Свете горе.²²⁷ Тада је у Србију дошао Андроник Палеолог Кантакузин, брат деспотице Ирине.²²⁸ Он је како се данас узима, био последњи велики доместик царства Ромеја и обављао је ту функцију од 1435. до 1453.²²⁹ Посебно је био неповољан исход ове Кантакузинове мисије у Србији. Иако је Андроникова сестра била удата за деспота Ђурђа, и премда је поклизар био убеђени присталица црквеног сједињења, Кантакузин није успео да издејствује ни слање представника на будући сабор,

²²¹ Калић, Срби у позном средњем веку, 176-177.

²²² Ђурић, Сумрак, 271.

²²³ Исто, 282.

²²⁴ Исто.

²²⁵ Исто, 275.

²²⁶ Исто.

²²⁷ Исто, 276.

²²⁸ Ферјанчић, Византинци у Србији у првој половини 15. века, 177.

²²⁹ Николић, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава, 15.

ни писмену сагласност у вези са склапањем уније.²³⁰ Држање депота Ђурђа свакако је било првенствено мотивисано међународним положајем Србије, па тек онда евентуално верским убеђењем српског владара.²³¹ Деспот се налазио у процепу између Угарске и Турске. Његова кћер је као ханума заузела место уз Мурата II, а његов хришћански сизерен Жигмунд био је против одржавања сабора, бар онаквог какав је папа Евгеније IV припремао. Према овим наводима, став деспота српског, је у том случају апсолутно схватљив.²³²

Византијски цар Јован VIII, је у пратњи васељенског патријарха Јосифа II, брата Димитрија, неколико митрополита и више епископа и игумана, стигао у Ферару, где је априла 1438. године отворен сабор. За то време, у Цариграду је боравио брат византијског цара, Константин Драгаш.²³³ Врло дуге и жучне расправе показале су још једном дубоке разлике у погледима на основна питања хришћанства. Иако је постојала воља источних и западних теолога да се споразумеју, која им је често недостајала, цар је лично допринео да се у Ферари пуна два месеца оклева са почетком стварних распри, све у нади да ће се на сабору појавити неко од европских владара или бар њихових предстваника са којима би се разговарало о конкретној помоћи Царству.²³⁴ Снажан отпор хришћанским схватањима пружио је ефески митрополит Марк Евгеник. Његова непопустљивост и аргументи којима је ефески епископ бранио ортодоксну догму стицали су све више присталица међу Ромејима. У августу је стигло и руско посланство, с митрополитом Исидором на челу. Почетком следеће године, тачније 15. јануара, 1439. године²³⁵, папа је преселио сабор у Фиренцу, али пут до договора био је и даље пун озбиљних препрека. Јуна 1439. године умро је патријарх Јосиф II и након тога је убрзан рад на закључном документу, у коме су преовладала гледишта римске цркве. Најзад 6. јула, 1439. године у фирентинској

²³⁰ Ђурић, Сумрак, 277.

²³¹ Исто, 277-278.

²³² Исто, 278.

²³³ Исто, 280.

²³⁴ Исто, 310.

²³⁵ Исто.

катедрали свечано је проглашена унија двеју цркава.²³⁶ Марк Евгеник, као и брат византијског цара Димитрије Палеолог, нису потписали овај документ.²³⁷

Фирентинска унија склопљена, а никада остварена, остала је усамљени догађај. Византија није добила помоћ са Запада, искрсле су нове тешкоће у земљи, јер су отпори спровођењу уније били непремостиви. Турска опасност, која је нагнала византијског цара на преговоре са латинском црквом, ничим није била сузбијена.²³⁸

На крају чини се извесним да је став српског владара, деспота Ђурђа Бранковића, према унији цркава потписаној 1439. године у Фиренци, био амбивалентан. Тај став се све до деспотове смрти мењао и био заснован искључиво на тренутним интересима које су диктирале тренутне прилике и збивања на терену, пре свега прилике које је условљавало напредовање Турака. Баш као што је то било и са Византијом.²³⁹

Византијско-српски односи и први пад Деспотовине, 1439. године.

Мирнодопски послови у Србији прекинути су 1437. године, у моменту када византијски цар одлази на Запад, по ко зна који пут, како би добио војну и финансијску помоћ за борбу против Турака.

Србија је била колатерална штета у сукобима између Угарске и Османског царства у периоду 1435-1437. године. Иако није учествовала у њиховим окршајима, територија деспота Ђурђа, константо је страдала, како од једне, тако и од друге војске. Још почетком 1437. године Турци су провалили у Угарску.²⁴⁰ Османлије су упале у Ердељ, где им се супроставио ердељски војвода. Иако је у Србији владао мир, са зебњом се ослушкивао топот турских коња у подунавској покрајини.²⁴¹

²³⁶ Калић, Срби у позном средњем веку, 176-177.

²³⁷ Бурић, Сумрак, 312.

²³⁸ Калић, Срби у позном средњем веку, 176-177.

²³⁹ Николић, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава, 22.

²⁴⁰ Спремић, Деспот Ђурађ, 206.

²⁴¹ Исто.

Са друге стране, и угарски краљ Жигмунд се припремао за рат са Турцима. Брижљиво је правио план како би упао на турску територију. Угарска војска је јуна исте године из правца Голупца започела продор долином Мораве.²⁴² На Морави код Сталаћа су уништени султанови бродови и заузели су град Крушевац, који су том приликом спалили, а који је био средиште турске власти.²⁴³ Након тога, прешли су Западну Мораву и ступили на територију српског деспота, супротно наредби краља Жигмунда. При повратку у Угарску, крајем јуна 1437. године, дошло је до сукоба на Годоминском пољу између турске и угарске војске. Угри су поразили Османлије, а посебно се истакао Јован Хуњади.²⁴⁴ И једна и друга војска чинила су катастрофална пустошења по деспотовој земљи. Деспот је тада, да би успоставио мир, био приморан да преда град Браничево.²⁴⁵ И наредне, 1438. године Турци упадају на тле Угарске и опет излазе из борбе као поражени. Они се због тога свете несрећној Србији, у којој се у то време појављује и куга. Поред свих ових трагедија, умире и краљ Жигмунд, 9. децембра, 1437. у Знајму²⁴⁶, једини који је могао заштити балкански хришћански народ од најезде Турака. Штета је само што због расцепа до ког је дошло у Западном свету, није имао времена да се посвети Балкану.²⁴⁷ Наследио га је надвојвода Алберт Хабсбуршки, за кога је била удата ћерка краља Жигмунда, Јелисавета.²⁴⁸ Са Албертом II почело је и уздизање аустријских Хабсбурговаца.²⁴⁹

Султан Мурат II је искористио смену на угарском двору како би наставио ратовање. Најпре су упали у Ердељ, где су имали пуно успеха. У тим пустошењима помагали су им одреди влашког кнеза и деспота Ђурђа. Турци су, међутим, наставили ратовање против Србије. Султан није марио за помоћ коју му је деспот пружио, ни за Ђурђеове уступке. Чак, ни женидба деспотовом кћерком више ништа није значила. Године 1438. упала је једна турска војска, и навалила на српске земље. Како би обезбедио мир и сачувао земљу

²⁴² Николић, Византијски писци о Србији, 103.

²⁴³ Калић, Срби у позном средњем веку, 184-185.

²⁴⁴ Николић, Византијски писци о Србији, 103.

²⁴⁵ Калић, Срби у позном средњем веку, 184-185.

²⁴⁶ Спремић, Деспот Ђурађ, 209.

²⁴⁷ Исто, 209-210.

²⁴⁸ Исто, 210

²⁴⁹ Исто, 211.

деспот Ђурађ је опет био приморан да уступи део територије Турцима, у овом случају Ждрело и Вишесав²⁵⁰ у дунавском теснацу и некако успео да заустави ратовање. Када је добио нове српске земље, султан се опасно приближио Смедереву, а њихов све шири појас на Дунаву олакшавао је даље упаде у Угарску. Ово двогодишње освајање било је само увод у коначно заузимање Србије.

Поход на Србију кренуо је у пролеће, 1439. године и у њему је лично учествовао султан Мурат II. Дубровчани су још марта, 1439. године били обавештени да се спрема велика турска сила која ће се пребацити у Угарску. Али та сила, нажалост, била је намењена Србији. Обрушила се на Смедерево 1439. године.²⁵¹ Мавро Орбин у свом делу пише: „*Пошто је Ђурађ схватио да његове снаге нису довољне да се одупре зету, наоружа добро град Смедерево, оставивши у њему за одбрану једног свог сина, а сам пређе Угрима са својим другим, млађим сином и са целом породицом, водећи са собом много свештеника.*“²⁵² И византијски писци су у својим делима посветили доста простора и пажње паду Смедерева, 1439. године. Наступила и велика глад, за коју је, у изворима се наводи, одговорна жена деспота Ђурђа, Ирина, која је, наводно продала жито, како би дошла до новца.

Одбраном града су руководили најстарији деспотов син Гргур, и шурак Тома Кантакузин. Они су се веома добро држали. Одолевали су непријатељу, али не и глади која је бивала све већа.²⁵³ Сви извори се слажу да је глад натерала сирото становништво у Смедереву на предају.²⁵⁴ Овом приликом султан није заузео само Смедерево, већ и највећи део Србије. Водила се велика борба за Ново Брдо на југу. Међутим, Ново Брдо није освојено већ само опседнуто. Оно ће пасти у турске руке, тек 1441. године. Од Смедерева до Новог Брда Србија је водила очајничку борбу за опстанак. Након Смедерева, султан је наредне године 1440., кренуо према Београду. Како је у Угарској беснео грађански рат (1439-1142), није била у стању да помогне. Град је био препуштен сам себи, те су га сопствени бедеми и

²⁵⁰ Исто, 212.

²⁵¹ Николић, Византијски писци о Србији, 104.

²⁵² Орбин, Краљевство Словена, 326, 391.

²⁵³ Спремић, Деспот Ђурађ, 214.

²⁵⁴ Исто.

како нас извештавају византијски писци, очигледно најсавршенија артиљерија тадашње Европе, сачували од нападача.²⁵⁵ Држава је опустошена. Народ је трпео огроман зулум од стране освајача. У овом периоду појачале су српске сеобе према Угарској и према Јадранској обали. Пропаст Србије 1439. године је њен први пад под туђинску власт у средњем веку.²⁵⁶ После овог пада, Османлије су се почеле приближавати западном свету, самим тим и Србија помоћ тражи на тој страни. Византија која и сама тражи руку спаса, није могла да помогне Србији. Нема сумње да је василевс, док се налазио на сабору у Фиренци, био обавештен о дешавањима у Србији. Хронолошка подударност свечаног сједињења цркава 6. јула и опсаде Смедерева од маја до августа, 1439. године дају простора претпоставци да је турска опсада српске престонице била један од разлога који су цара подстакли на финално потписивање документа о сједињењу.²⁵⁷

Иако Србија по питању уније није дала подршку Царству, она ниједног тренутка није прекинула разноврсне, присне везе са Цариградом.²⁵⁸ За само Византијско царство, Србија ће бити важна до самог његовог краја, 1453. године.

²⁵⁵ Николић, Византијски писци о Србији, 108.

²⁵⁶ Спремић, Деспот Ђурађ, 223.

²⁵⁷ Николић, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава, 18.

²⁵⁸ Исто, 19.

Византијско-српски односи од пада Деспотовине 1439. до пада Цариграда 1453. године.

Уместо да донесе помоћ против спољног непријатеља, унија је у Византији изазвала жестоке унутрашње распре, а ван византијских граница, у словенским земљама, одузело је Царству и оно мало угледа што га је још имало. Московска Русија, која је мало знало о невољама које су задесиле Византијско царство, а коју су сами Византинци васпитали у мржњи према Риму, сматрала је прелаз цара у римску веру за несхватљиву издају.²⁵⁹ Спасоносна акција са Запада је изостала, као што је изостало и спровођење уније у Цариграду. Међутим, преговори у Фиренци и Ферари изазвале су сумње код Мурата II и цар је морао да умирује султана, уверавајући га да су се ти преговори и даље тицали тобоже само верских питања.²⁶⁰

Деспот Ђурађ је, пак изгубио читаву Деспотовину. Једини трачак наде, била је чињеница да је султан Мурат био сагласан са тим да најстарији син деспота српског, Гргур после пада Смедерева управља Србијом.²⁶¹ Стога је, деспот Ђурађ, у сарадњи са својим сином у Србији покушавао да организује антитурску коалицију, како би повратио своје земље.²⁶² Преписка са сином, довела је до тога да је Мурат 8. маја, 1441. године ослепео Гргура и Стефана, синове деспота Ђурђа. То је један од највећих несрећа која је задесила сиротог српског владара.²⁶³ 1440. године Турци су опсели Београд, који се тада налазио под угарском влашћу. За турског султана освајање Београда било је од великог значаја. Турцима се супроставила малобројна војна посада, коју је предводио капетан Јован Таловац.²⁶⁴ Султан је на све начине покушавао да освоји град, али противнапад хришћана донео је преокрет. Опсада која је трајала од априла до касне јесени 1440. године, није

²⁵⁹ *Острогорски*, Историја Византије, 522.

²⁶⁰ *Исто*.

²⁶¹ *Николић*, Византија и Србија у време Фирентинске уније цркава, 20.

²⁶² *Исто*.

²⁶³ *Спремић*, Деспот Ђурађ, 253.

²⁶⁴ *Калић*, Срби у позном средњем веку, 186-187.

уродила плодом. Султан није успео да освоји Београд и то захваљујући бедемима деспота Стефана, које Угри нису доправљали.²⁶⁵

У Угарској након смрти краља Алберта II 1439. године долази до великог грађанског рата у коме је учешћа имао и српски деспот. Ипак, победио је пољски краљ Владислав, који је Ђурђу Бранковићу одузео велики део добара у Угарској (Мункач, Вилагош, чак и палату у Будиму).²⁶⁶ Након тога деспот се повукао у Зету, одакле је даље радио на организовању борбе против Турске. Међутим, прилике у Зети нису биле наклоњене антитурским плановима српског владара, после чега се деспот вратио у Угарску.²⁶⁷ Он је покушао да се опет веже за угарског краља и да их благом, које је имао, подстакне у борби против неверника. Стога је одлучио да се покори краљу Владиславу. Тај чин му је тешко пао и није га заборавио до краја живота.²⁶⁸

Колико се деспот српски трудио да поврати своје крајеве и покрене борбу против Османлија, толико је византијски цар у тим тренуцима био пасиван. Јован VIII био је бледа копија, некадашњег енергичног цара Ромеја. Унутрашњи немири због уговорене уније и смрт автократорове треће супруге, Марије Комнине, трапезунтске лепотице²⁶⁹, довеле су до тога да је Јован VIII запао у озбиљну депресију, која се продужила до лета 1440. године. Укратко, василевс је изгубио вољу за оним, за шта се годинама борио.²⁷⁰ Унутрашњи сукоби око уније довели су до тога да се опет умешају Турци. Цар Јован VIII и његова браћа Теодор II, Константин, Димитрије и Тома свађали су се око бедних преосталих поседа.²⁷¹ Ти сукоби су угрозили и сам Цариград. Брат византијског цара, Димитрије Палеолог, који се ставио на страну антиуниониста, у помоћ против својих супарника позвао је султана Мурата II. Њихова заједничка војска појавила се пред престоницом 23.

²⁶⁵ Исто.

²⁶⁶ Исто, 188-189.

²⁶⁷ Исто.

²⁶⁸ ИСН II, 252. (М. Спремић)

²⁶⁹ Ђурић, Сумрак, 370.

²⁷⁰ Исто, 315-316.

²⁷¹ Спремић, Деспот Ђурађ, 274.

априла, 1442. године и све до августа исте године, Муратове трупе пустошиле су њену околину.²⁷²

Иако идеје о покретању крсташког рата нису биле повољне, та идеја се сада чинила примамљивом, будући да је султан 1441-1442. године претрпео у Влашкој неколико пораза и да је у пролеће 1443. године морао још једном да зарати са караманским емиром Ибрахимом-бегом.²⁷³ У биткама око Ердеља посебно се истакао тамошњи војвода Јанко Хуњади. У међувремену, од султана су се одметнули Влашка и Молдавија, а Угарска није желела да преговара о миру.²⁷⁴ Султан је поново желео да се освети, али га је опет Јован Хуњади поразио на реци Јаломници, септембра 1442.²⁷⁵

Велике Хуњадијеве победе одушевиле су хришћанску Европу. Нарочито је снажно деловала на кардинала Јулијана Чезаринија и краља Владисалва.²⁷⁶ Јанко Хуњади постао је симбол јунаштва и спасилац од неверничке напасти. Последњи пут, пре пада Цариграда, протеривање Турака из Европе постало је главна тема дана.

Крсташки рат против Турака покренуо је папа Евгеније IV, који је посебном булом позвао читав хришћански свет у рат против неверника, 1. јануара, 1443. На сабору у Будиму 1443. године донета је одлука да се крене у лето исте године у рат против Османлија.²⁷⁷ Међутим, ни покретање овог крсташког похода није прошао без трзавица. Због нерешене ситуације у Угарској и зазирања од тога да ће само византијска царска породица имати користи од овог похода, рат је одложен до јесени 1443. године. Византија, која због изостанка помоћи са Запада, обећана црквеном унијом, и због сукоба око избора новог патријарха (унијатског цариградског патријарха збацили су 1443. године), није могла очекивати да ће будући крсташки поход њој претерано помоћи. Деспот Ђурађ, емотивно

²⁷² Бурић, Сумрак, 327.

²⁷³ Исто, 333.

²⁷⁴ Спремић, Деспот Ђурађ, 272.

²⁷⁵ Исто.

²⁷⁶ Исто, 272.

²⁷⁷ Исто, 273-274.

везан за Византију, марта 1443. године послао је изасланика византијском цару, јавивши да је расположен за рат против Турака.²⁷⁸

Ова „*Дуга војна*“ започела је у рану јесен 1443. године, када је војска од 25.000 Угара, Пољака и других народа, те више од осам хиљада Срба, коњаника, пешака прешла Дунав код Београда и ступила на тло Србије, чија је територија требало прво да буде ослобођена.²⁷⁹

Крсташи су имали успеха, продрли су у дубину османске територије. Али због хладноће, глади и све већег отпора Турака, крсташка војска почела је да се повлачи. И поред неописиве жеље да презими на територији Србије, деспот српски је ипак морао да се повуче у Угарску. Ова акција, устанак у Новом Брду, успеси албанских устаника предвођених Скендербегом, те успешна офанзива коју је у средњој Грчкој повео деспот Константин Драгаш, принудили су султана да преговара са крсташима.²⁸⁰ Када је деспот Ђурађ почео да преговара са султаном, није био задовољан са оним што му је турски владар на прву лопту понудио. Зато се у преговоре умешала и султанија Мара. Заједно су се залагали за мир, а исто то је деспот постигао и за Хуњадија, а затим и за краља Владислава. Крајем априла, 1444. године, њихово посланство је отишло у Једрене, где је тек 12. јуна, исте године постигнут споразум на десет година.²⁸¹ Деспот Ђурађ имао је посебан уговор са султаном. Мурат му је вратио ослепљене синове и земљу са двадесет четири града. Деспот се обавезао да ће му бити „*вечни пријатељ*“ и да ће плаћати годишњи данак. Августа 1444. године Ђурађ је отишао у Смедерево²⁸², одмах по склапању Сегединског мира (ратификовани Једренски мир) .²⁸³ Деспот је након тога имао добре односе са султаном. Сада је више него икад, био свестан да ће га најмања грешка коштати власти.

²⁷⁸ Исто, 275.

²⁷⁹ Николић, Византијски писци о Србији, 113.

²⁸⁰ Исто.

²⁸¹ Исто, 114.

²⁸² Исто.

²⁸³ Калић, Срби у позном средњем веку, 190-191.

Остали учесници похода нису били задовољни прекидом ратних операција. Папа је краља Владислава ослободио заклетве дате султану и крсташи су овог пута кренули ка обали Црног мора, преко Оршаве и Бугарске²⁸⁴, али без Ђурђа Бранковића. Њему је једини циљ био да одржи Деспотовину пошто-пото. Није желео више да ризикује. У битки код Варне, 10. новембра, 1444. године сатрла их је Муратова, надмоћнија војска. У овом боју погинули су кардинал Јулијано Чезарини и краљ Владислав, а Јанко Хуњади се спасио бекством.²⁸⁵ На једном месту, кратко нас је обавестио о овој битки Георгије Сфранцис, који пише: „26,7. Истог месеца, једанаестог дана, султан је убио краља Угарске у бици код Варне“.²⁸⁶ Неуспех код Варне, распршио је све наде да ће Турци бити протерани из Европе. Жељу за рушењем Царства и заузимање ромејске престонице показивао је још крајем прошлог столећа султан Бајазит, али после хришћанског пораза 1444. године Османлије нису више морале да на било који начин ову намеру прикривају или да одлажу њено остварење.²⁸⁷ Непријатељ не само да се учврстио, већ ће у наредне две деценије загосподарити читавим Балканским полуострвом- Цариградом 1453, Србијом 1459 и Босном 1463. године.²⁸⁸ Само се након битке код Варне, још увек није знао тачан моменат, али све је мирисало на крај.

Након великог пораза код Варне, Византија је, као и Србија, покушавала да се прилагоди измењеним околностима. Византија се свим силама трудила како би се са султаном што пре помирила, како су то чинили и након повратка са сабора у Фиренци, 1440. године²⁸⁹ Константин Драгаш и након завршене акције крсташа наставио је да ниже успехе, па је тако 1444. године обновио Хексамилион, а затим је пошао на Атику чијег је владара Нерија II Ачајуолија, натерао да призна подређеност деспоту.²⁹⁰ Ови успеси деспота Константина пробудили су наду у ренесансу Царства.²⁹¹ Међутим, те наде су се убрзо нестале. Већ 10. децембра, 1446. године султан Мурат је пробио зид (Хексамилион),

²⁸⁴ Исто.

²⁸⁵ Исто.

²⁸⁶ Сфранцис, Хроника, 119.

²⁸⁷ Бурић, Сумрак, 339.

²⁸⁸ Калић, Срби у позном средњем веку, 190-191.

²⁸⁹ Бурић, Сумрак, 341.

²⁹⁰ Исто, 342.

²⁹¹ Исто.

након чега је уследило незапамћено пљачкање Пелопонеза. Једино је била поштеђена Мистра, као и акропољ Патраса, али су материјалне штете и људске жртве биле ненадокнадиве.²⁹² Сан о препороду био је срушен тог децембра 1446. године.

Византија није могла да престане да верује да ће доћи стварања јединственог хришћанског отпора неверницима. То је једино што јој је преостало. Али на Западу, осим Хуњадија и папе Евгенија IV, заинтересованих није било. Чак ни деспот Ђурађ, упркос вишеструким, сада ојачаним везама са Палеолозима, није хтео да се упушта у било какве хришћанске планове, уколико нису општеприхваћени и солидно припремљени.²⁹³ Византија је наставила да шаље мисије на Запад, јер угроженост ромејске престонице је налагала да се, без обзира на јаловост ових иницијатива, са слањем мисија мора наставити.

Борбу је након Варне, наставио Јанко Хуњади, војсковођа коју је ратну славу почео да стиче на српским бојиштима код Смедерева и Београда. Да би се осветио за велики пораз из 1444. године, ратовао је по Влашкој у лето 1445. године и његов углед у земљи је растао. Изабран је за намесника малолетног краља Ладислава, што је представљало признање за све његове војничке успехе. Успешно је сарађивао и са деспотом српским Ђурђем, али само до 1448. године када је одлучио да нападне Турке у Србији, што се косило са деспотовим обавезама према султану.²⁹⁴ Ђурађ Бранковић правдао се и тиме, да је поход слабо припремљен за озбиљнији сукоб. Пред смрт цара Јована VIII, чију су енергију подстакле свеже замисли о протеривању Турака, ишчекивао се исход похода који је Јанко Хуњади са четама из Угарске, Пољске и Влашке, уз најамничке одреде Немаца и Чеха, смело предузео почетком јесени 1448. године.²⁹⁵ Хуњади је храбро ступио у борбу са Османлијама, кренувши из Ковина према Крушевцу, а одатле на југ, кроз клисуру између Копаоника и Јастрепца, касније по њему названа *Јанкова клисура*.²⁹⁶ Хуњадијева војска је затим стигла на Косово, где га је дочекала моћна војска султана Мурата и

²⁹² Исто.

²⁹³ Исто, 343-344.

²⁹⁴ Калић, Срби у позном средњем веку, 192-193.

²⁹⁵ Ђурић, Сумрак, стр. 346.; Калић, Срби у позном средњем веку, 192-193.

²⁹⁶ Калић, Срби у позном средњем веку, 192-193.

његовог сина Мехмеда. У крвавом боју, 17/18. октобра, 1448. године који се приметно на истој месту где су Срби пре шездесет година покушали да зауставе прадеду султана Мурата II, Угри су подлегли, а цар Јован VIII то више није могао да сазна.²⁹⁷ Након тродневних борби малбројније Хуњадијеве трупе нису могле да се успешно одупру. Јанко Хуњади је једва сачувао живу главу, а у повлачењу је ухваћен и предат деспоту Ђурађу који га је заточио. Смедерево је напустио децембра, 1448. године уз мучне преговоре са деспотом Србије.²⁹⁸ Војске Угарске и Турске су наносиле велике штете Србији, тако да је Ђурађ у периоду 1448-1451. радио на томе да што пре дође до угарско-турског примирја.²⁹⁹ Битка на Косову, била је уједно и последњи трачак наде за несрећно и усамљено Царство на Босфору.

Цар Јован VIII преминуо је 31. октобра, 1448. године иза себе остављајући Царство, које је само чекало свој тренутак пропасти. Емоције деспота српског у том тренутку биле су дубоко везане за Царство. Окренут источнохришћанском свету, он се тих дана нарочито саосећао са византијском престоницом, која је била у необично тешком положају.³⁰⁰ Како је јуна, 1448. године умро деспот Теодор II, престо је наследио Константин Драгаш, трећи син Манојла II Палеолога и Српкиње Јелене Драгаш. У преузимању престола подржавала га је још увек жива мајка, на супрот млађем сину Димитрију, који је настојао да се дочепи царске круне уз помоћ Турака.³⁰¹ Константин је најпре добио сагласност Мурата II, а након тога крунисан је у Мореји 1449. године, да би у марту исте године приспео у Цариград. Ово је било прво крунисање (осим у Никејском Царству), у хиљадугодишње дугој историји, које се није одиграло у византијској престоници.³⁰² Храброст и државничка енергија који ју имао нови цар нису могли да спасу Царство. Иако сам угрожен, деспот Ђурађ је тих дана желео да помогне Царству. Он је о свом трошку обновио једну од многобројних цариградских кула које су штитиле византијску престоницу, као и зидно

²⁹⁷ Бурић, Сумрак, 346.

²⁹⁸ Спремић, Деспот Ђурађ, 344-345.

²⁹⁹ Калић, Срби у позном средњем веку, 192-193.

³⁰⁰ Спремић, Деспот Ђурађ, 346.

³⁰¹ Исто.

³⁰² Рансиман, Пад Цариграда, 78.

платно³⁰³. Последње године постојања Византијског царства нису донеле никакве промене у византијско-српским односима, јер су обе балканске државе беспомоћно чекале последњи турски ударац. Ипак, деспот је желео да дода камичак за одбрану хришћанске васељенске престонице, знајући да је њена судбина истоветна са судбином његове земље.

Године 1451. дошло је до великих промена. Исцрпљен пићем и женама 3. фебруара, 1451. године умро је султан Мурат II.³⁰⁴ Завршила се његова тридесетогодишња владавина, која је била означена као успешна. Пријатни оптимизам осетио се широм хришћанског света. На турски престо попео се образован и даровит Мехмед II, који је имао једва деветнаест година. Иако су многи сумњали у његове војне и државничке способности, сматрајући га ограниченим, деспот српски Ђурађ и грчки министар Георгије Сфранцис, велики пријатељ последњег византијског цара Константина, знали су да је то младић са ватреним властољубљем и великом даровитошћу.³⁰⁵ Од самог почетка показао је одлучност да иде онако како је сам зацртао.³⁰⁶ Први кораци новог султана носили су у себи печат највеће мирољубивости. Посланицима грчког цара и српског деспота заклео се да ће верно чувати мир и пријатељство по старим уговорима.³⁰⁷ Султан је повео једну нову политику стрпљења, која је била непозната европском свету.³⁰⁸

Ђурађ Бранковић, је на молбу новог султана, чак радио неуморно на постизању угарско-турског примирја.³⁰⁹ Преговори су вођено још од 1449. године, али су били неуспешни. Тек крајем 1451. године потписан је уговор, којим су обухваћене земље које су признавале угарску, односно турску власт: Влашка, Србија, земље босанског краља и обласних господара.³¹⁰ Овим уговором Србија није била оштећена и њен положај није

³⁰³ *Спремић*, Деспот Ђурађ, 346.

³⁰⁴ *Спремић*, Деспот Ђурађ, 358.

³⁰⁵ *Мијатовић*, Пад Цариграда, 95.

³⁰⁶ *Рансиман*, Пад Цариграда, 82.

³⁰⁷ *Мијатовић*, Пад Цариграда, 95.

³⁰⁸ *Рансиман*, Пад Цариграда, 89.

³⁰⁹ *Мијатовић*, Пад Цариграда, 96.

³¹⁰ *Калић*, Срби у позном средњем веку, 192-193.

зависио од трогодишњег рока утаначеног примирја.³¹¹ На двору српског деспота у Смедереву преговарало се о миру. Чедомиљ Мијатовић пише како је у свити турских посланика био један хришћанин, ваљда као тумач. Он је упозорио деспота да никако не дозволи да преговори дођу до резултата, јер ако султан добије мир са Угрима, поћиће на Цариград.³¹² Деспот није размишљао о солуцији напада на Цариград, јер прилике нису указивале на тако нешто. Ипак, овог пута се преварио.³¹³

Ни сама Византија није веровала да се крај приближио. Цар Константин XI био је свестан тешкоћа у којима се Царство налазило, али је радио на томе да их отклони колико је било могуће. Цар је 1451. године послао мисију на Запад под вођством Андроника Вријенија Леонартиса³¹⁴, како би добио било какву помоћ. Нажалост, као и много пута раније, и сада је помоћ била условљена унијом, а стара понижења у Риму нису била заборављена. Папа није ништа конкретно обећавао.

Један брзоплети потез цара Константина, где је покушао да уцени, султана и великог везира Халил-пашу, била је кап која је прелила чашу. Већ у зиму 1451. године султан је дао наредбу да се скупе зидари и радници, који ће у рано пролеће 1452. године отићи на место које је већ изабрао, на најужем делу Босфора, одмах иза села које се звало Асоматон.³¹⁵ То је изазвало огромно запрепашћење у Цариграду. Знали су да је то био први корак пред опсаду. Султан је до августа 1452. године на том месту саградио тврђаву данас познату као Румели-хисар, одакле је султан припремао опсаду Цариграда. Цар је покушавао дипломатским путем да одврати султана од непријатељске политике коју је повео. Године 1452. послао је, несрећни цар још једну мисију на Запад, која опет одатле није донела новина.³¹⁶ Унија је била основ за помоћ. Реална слика је била таква, да на Западу нема такве личности која би помогла Царству.

³¹¹ Исто.

³¹² Мијатовић, Пад Цариграда, 96.

³¹³ Исто, 96-97.

³¹⁴ Рансиман, Пад Цариграда, 91.

³¹⁵ Рансиман, Пад Цариграда, 94.

³¹⁶ Мијатовић, Пад Цариграда, 100.

Све до априла 1453. године султан је пажљиво планирао сваки корак, радећи марљиво на подизању морала међу својим људима. У међувремену разаслао је позиве војсци.³¹⁷ Никада није била згоднија прилика за освајање Цариграда, него те 1453. године. Званично, опсада је започела 6. априла, 1453. године када је турска војска стигла пред Цариград. О томе нас обавештава и сведок ових догађаја, више пута поменути Георгије Сфранцис :“ 35,6. *А четвртог априла исте године поново се појавио султан и дошавши под Константинопољ опсео је град свим средствима и справама са копна и са мора, окруживши га у дужини од осамсто миља са четири стране малих и великих бродова на мору, и двеста хиљада људи на копну. А тако велики град имао је у одбрани 4.773 човека, не рачунајући странце којих је било једва две стотине или нешто више.*“³¹⁸ Овај његов податак говори нам о неравномерном односу снага. Турци су били знатно бројнији и надмоћнији. Несрећни владар Србије, морао је да учествује у освајању Цариграда. Био је обавезан да пошаље војску султану Мехмеду. Крајем априла, 1453. године, јахало је друмом, који води из Пловдива у Једрене 1500 српских коњаника, под заповедништвом Јакше од Брезника. Деспот је за разлику од овог војводе и војске, знао у какав бој крећу. Мислили су, а тако се и говорило, да крећу као помоћ султану, ка Караманији. Када су чули, да су се заправо упутили према Цариграду, било је касно да се врате назад. Тешка срца, упутили су се ка највећем центру православља, како би га заувек уништили.³¹⁹ Велики топови тукли су двоструке зидине, али су браниоци ноћу оправљали оно што је дању порушено. Пошто је град одолевао нападима, султан је затражио предају. Цар Константин је то одлучно одбио. Султан је 24. маја најавио општи јуриш за 29. мај, обећавајући неизмерну пљачку. Док се у турском табору клицало и радовало, из Цариграда, који је тонуо у мрак, чуло се нарицање и јецање.³²⁰ Двадесет деветог маја у два сата после поноћи, почео је општи јуриш. Црни барутни дим прекрио је небо над градом, заклањајући сунце лепог мајског дана. И поред неописиве жеље и воље да одбране град, Турци су успели да уђу у византијску престоницу. Цар који ниједног

³¹⁷ Исто.

³¹⁸ Сфранцис, Хроника, 155.

³¹⁹ Мијатовић, Пад Цариграда, 112-113.

³²⁰ Спремић, Ђурађ Бранковић, 166.

момента није желео да напусти бојиште и који се храбро борио против непријатеља, пао је под бодожима двојице Турака: један га је ударио у леђа, други по лицу.³²¹ Глава му је одмах одсечена и постављена на стуб, како би Грци видели да више немају цара.³²²

Пад Цариграда одјекнуо је у Србији као гром из ведре неба. То није био било који град, већ средиште православног хришћанства, Константинов град, са којим су српски писци волели да упоређују најважније градове своје земље. Када је чуо вест о паду Цариграда, деспот се затворио у своје одаје и никога није пуштао унутра. И он и Срби су веровали да је само небо трајније од хиљдугодишњег Царства Ромеја. Доживео је под старост, да пропадне његов духовни идеал, да пропадне свет коме је припадао. Смене цивилизација увек су биле болне, нарочито за поражене. А њима је управо припадао. Бол је имао своју емотивну, али и реалну страну. Одмах је и њему запретила непосредна опасност.³²³

Нестанком византијске државе са историјске позорнице, престају непосредне везе Цариграда са Србијом, која ће и сама ускоро постати плен Турака. Али византијска култура још низ векова зрачи по источним деловима Балканског полуострва, тако да се њени далеки трагови пружају све до нама блиског времена. Врло су јаки и посредни византијски утицаји који, су у јужнословенски свет допирали преко младе и снажне руске државе, положене на темељима византијских државних и културних традиција.³²⁴

³²¹ Исто, 167.

³²² Исто.

³²³ Исто, 169-170.

³²⁴ Ферјанчић, Византија и Јужни Словени, 138.

Закључак

Византија и Србија у првој половини 15. века

Односи Византије и Србије у првој половини 15. века сматрају се најзначајнијим периодом у развоју српске средњовековне државе. Они почетком овог века добијају нова обележја која их сасвим одвајају од онога што се збивало у ранијим столећима. У годинама које су долазиле Византија и Србија превазилазе све разлике које су настале између ових држава у XIII и XIV и под претњом новог непријатеља почињу да сарађују као никада пре. Сучељавања више није било.

Та промена, проистекла је из чињенице да су се Византија и Србија нашле у истој невољи, суочене са турском опасношћу која им је наметала обавезу одбране сопствене егзистенције. Године 1402, након битке код Ангоре, из руку цара-савладара Јована VII српски кнез Стефан Лазаревић добија деспотску титулу, у Цариграду по византијским нормама, што неће бити случај са деспотима из династије Бранковић. Иако се Византија у време деспота састојала само од Цариграда, Солуна (до 1430), острва и Пелопонеза и била у вазалном односу према Османском царству, Стефан Лазаревић је поносно понео титулу деспота добијену од византијског цара, јер је то представљало одликовање и прихватање дела сјаја којим је зрачио Цариград. Стављање под симболичку врховну власт Византије на заласку, истовремено је доказ о великом угледу и слави Царства, али и свести о повезаности оног дела источног хришћанства који је Византија у току столећа формирала. Такође, истиче се још једна посебност, а то је да је тада већ деспоту Стефану, потврђена титула 1410. године, опет у Цариграду, и то од стране цара Манојла II, јединог, легитимног цара. Византија у културном, идеолошком и духовном смислу у првој половини 15. века има велики утицај на Србију, али у политичком деспот Стефан се окреће Угарској, као јачем фактору у одбрани земље од непријатеља. Угарска уводи деспота на велика врата на међународну политичку сцену. Титулом се држава није могла бранити. Византија и

Србија у првој четвртини 15. века, углавном се налазе на различитим странама. Врло често долази до разилажења у погледима заштите од Турака. Тако се Византија обраћа Западу, док Србија куца на врата угарском краљу. Византијски вапаји за помоћ на западу нису много уродили плодом, јер сваки пут су били условљени унијом цркава. У грађанском рату у Османском царству српски деспот и византијски цар углавном су били на супротним странама, када је пружање подршке турским претендентима на престо у питању, па се и ту нису могли наћи на истој адреси. Оно што се може уочити, јесте да је деспот Стефан свакако значајнији фактор, него оронула Византија. Није се могао замислити ниједан војни поход, или било каква политичка акција, а да српски владар није био укључен. То није био случај са византијским царем. Србија, за разлику од Византије искористила је максимално предах који је уследио након битке код Ангоре. Због све веће кризе у Царству, која је била проузрокована навалом непријатеља, лошом финансијском ситуацијом, као и непромишљеним одлукама њених владара, Византија је из дана у дан срљала у пропаст. То свакако не умањује њену жељу да живи. Византијски цар се трудио на све начине да спасе своју државу. При крају плодне владавине српског деспота, доћиће до ближих односа између Византије и српског владара у политичком смислу, где су заједничким снагама покушали да створе антитурску коалицију, и покрену још један крсташки поход против непријатеља. Те наде су се убрзо распршила, смрћу српског деспота Стефана 1427. године.

Наследник српског престола, Ђурађ Бранковић(1427-1456), успоставио је још ближе односе са Грцима. Велики број житеља Византије у овом периоду пристиже на територију Србије, склањајући се пред османском најездом. Појачане миграције могу се уочити након пада Солуна под турску власт (1430). Блиски сродници српске деспотице Ирине (Јерине) Кантакузин заузеће највише положаје у Деспотовини. Нарочито је приметан велики број Грка, на територији Новог Брда, јаког рудничког центра.

Деспот Ђурађ, две године након ступања на власт добиће деспотско достојанство, али из руку Георгија Филантропина, најзначајнијег изасланика цара Јована VIII. То свакако није умањило вредност саме титуле. Једноставно, тако су прилике налагале. На тај начин

византијски цар је желео да нагласи важност савеза Византије и Србије. Реална слика била је другачија. Србија никако није зависила од Византије. Она је у том тренутку искључиво зависила од односа Угарске и Турске. Држава српског деспота, која је представља тампон-зону између Угарске и Турске, више пута је била оскрнављена. Огромне штете материјалне и људске биле су ненадокнадиве. У истом периоду, Србија и Византија, пролазе руку под руку, кроз најтеже моменте. Српски деспот остаје без своје државе, док византијски цар се одриче православља зарад обећане помоћи (сабор у Фиренци и Ферари 1439), која никада неће бити достављена.

Последњи пут се уздижу славни витезови Европе 1443/1444. године, како би протерали невернике са својих територија и помогли несрећном царству да опстане. Деспот Ђурађ у таквим приликама успева да поврати своју државу, док за Византију пораз крсташа код Варне и на Косову гаси последњи трачак наде да ће се Царство одржати. Под таквим околностима, Византија је последњи пут смогла снаге и доделила деспотско достојанство, трећем сину деспота Ђурђа, Лазару 1446. године. Он је титулу добио на исти начин као и његов отац 1429. године, из руку царског изасланика. Тај чин запечаћен је браком између будућег деспота и кћерке деспота Томе Палеолога, Јелене. На тај начин су ојачане везе између српског деспота и Византије. Јелена ће имати значајну улогу, али тек након смрти свог супруга Лазара, 1458. године.

У вртлогу несрећних догађаја, Византија и Србија ће се изгубити. Кроз последње године, Византију ће храбро повести велики цар Константин XI Драгаш, чија је мајка била Српкиња. Нажалост, Србија је у моменту слома Византије, могла само немо да посматра пад матице, великог града Цариграда. На страну емоције, реална ситуација била је таква, да је Србија била наредна мета.

Привремено обједињена током прве половине 15. века, држава деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића, који су деспотске титуле добили из Византије, иако у географском и привредном погледу удаљена од Константинопоља, инсистира на културном заједништву са Византинцима. Духовна блискост и заједнички страх пред непосредном судбином резултирали су отварањем српске државе према византијским

избеглицама које преносе, неке од кључних вредности „Ренесансе Палеолога“, и, чак, граде нову српску престоницу- Смедерево.³²⁵

Судбина Византије и Србије, могло се наслутити, потпуно је иста. Животни токови зависили су од спољног притиска. Оно што је само, наизглед, помогло Србији, да коју годину дуже живи него Византија, јесте њено веће богатство због експлоатације рудника, повремено ослањање на Уграску, и удаљеност у односу на путеве османлијског продирања. Понекад би од страха за сопствену безбедност био јачи страх за судбину Константинопоља, као средишта православља. У изворима се јасно види, да је постојало веровање, да би крај Византије значио и крај српских земаља.³²⁶ Србија је преживела, свега шест година након пада Цариграда. Дуготрајна испреплетаност двеју држава довела је до заједничког краја. Тај крај је био сличног карактера- уништавање државних институција, а опстанком црквених, што је представљало основицу тадашње османлијске политике на Балкану.³²⁷

Миљана Ђурић

ИС17/212

³²⁵ *Максимовић*, Пропаст Византије, 91.

³²⁶ *Исто*, 91-92.

³²⁷ *Исто*.